

Muhamed Hadžijahić

BADŽIJANIJE U SARAJEVU I BOSNI

Prilog historiji duhovnosti u nas

Glasoviti orijentalista Ignace Goldziher u svojoj studiji „Kult svetih u muslimana”¹⁾ raspravio je i o tome, kakvo mjesto zauzima žena u hagiologiji islama, ili, drugim riječima, kakav je odnos kulta „svetih” u muslimana prema ženi. On pobija uvriježena mišljenja nekih pisaca, među kojima ističe dr. Perrona u njegovoj tvrdnji da su muškarci u islamu monopolizirali za sebe i svetost, pa čak i raj. Prema Perronu jedina „sveta” žena u islamu je Rabi’a al Adavijja. Islamsko poimanje „svetosti” gotovo nikako ne uvažava žene.

Nasuprot Perronu Goldziher smatra da žena zauzima sasvim drugačije mjesto u katalogu „svetih” u islamu. To je očevidno u životu muslimana, kako u njihovoj prošlosti, tako i u njihovoj sadašnjosti, a to se vidi i iz literature. U ovom pogledu svjedoče i groblja kao i nadgrobni spomenici. Znaju se i imena tih žena. Sa dubokim respektom priča se o njima, njihovu „svetom” životu i bogougodnim djelima. U literaturi se nalazi na stotine „svetih” žena. Nema knjige s hagiografijama u kojoj se kod svakog slova alfabeta ne bi našla duga lista žena. U njima je opisano mnoštvo „svetih” dogodovština sa čudotvornostima, isto tako neobičnim i čudnovatim, kakve se u tim istim biografijama pripisuju muškarcima. Posebno je značajno, da bi prvi predstavnik dostojanstva, *kutb*, najeminentniji od *velija* - istina samo prema mišljenju nekih mistika - trebala da bude *hazreti Fatima*. U domeni „svetosti” vlada apsolutna jednakost spolova. U arapskoj literaturi postoji posebno djelo, posvećeno biografijama „svetih” žena. Napisao ga je šejh Tekijjudin Ebu Bekr el Husni i dao mu naslov „Život žena-dobrih i vjernica koje su se dovinule božanskog puta.” Svoje prikazivanje autor je započeo s Fatimom, a one koje su je slijedile bile su Hatidža, Aiša, Hafsa, kćerka halife Omera i druge žene u početku islama. Njihova se aureola po tradiciji uspoređuje i izravnava sa onom Muhamedovih drugova, koji su (duhovni) prednici mnoštva evlija. Nadalje, velik broj je i anonimnih žena koje se smatraju evlijama.

1) Ignace Goldziher, *Le culte des saints chez les musulmans*. - *Ruvne de Fhistoire des religions*. Premier annee. Tome second Paris 1880., str. 257-351.

Goldziher dalje skreće pažnju da su u prvim vremenima islama čak postojale *zajednice žena*. To su bili rasadnici i škole pobožnih žena, ženski samostani. Takav je jedan bio u Egiptu, nazvan bagdadski samostan, koji je podigla 684/1285. godine gospođa Tadžkarpas. Ustanova za žene - sufije bilo je i u Meki (npr. Bint ut-Tadž, Rabat ibn ad-Sauda i dr.), kao i u sjevernoj Africi (u blizini Susa). Goldziher u dokaz svojih teza govori i o turbetima, podignutim u počast žena-evlija. Njihov život opisuje se u legendama. Posebno se osvrće na kairska turbeta, posvećena potomcima halife Alije, a među ove spadaju i četiri pobožne žene: Ummi Kulsum, Sitta Džavhara, služavka Sitta Nefise i sama Sitta Nefisa.

Na primjeru Sitte Nefise Goldziher analizira koncept o ženama - evlijama u islamu. Sitta Nefisa je prauku halife i mučenika Hasana. Ona je u isti mah snaha Džaferi Sadika, koji se u šijia smatra posebno poštovan kao najeminentniji od dvanaest imama. Sitta Nefisa bijaše naročito pobožna. Hodočastila je trideset puta Meku, vrlo često je postila, provodila je po čitave noći u molitvi i drugim načinima pobožnosti i skrušenosti. Ona je toliko svoje tijelo savlađivala od strasti, da je jela samo tri dana u nedjelji, a ono što je uzimala za jelo sastojalo se od nekoliko zalogaja. Znala je napamet Kur'an i njegove komentare. Bila je toliko učena, da je njeno znanje zadivljavalo najobrazovanije njene suvremenike škole Imami Safije. Prije nego što će umrijeti sama je sebi iskopala grob. Kad je raka bila gotova sjela je unutra i proučila sto devedeset puta Kur'an (!). Upravo kada je proučila riječ *rahmet* (milosrđe) odvojila joj se duša od tijela i vratila Milostivom Gospodaru. Nebrojena su njena čudotvorstva, pa Goldziher opisuje neka najčudenija da bi objasnio ovakve mistične interpretacije koje se jednako odnose ne samo na muškarce, već i na žene. Uostalom - zaključuje Goldziher - potrebno je baciti pogled na brojna mjesta u Kur'anu, gdje se istodobno govori i o *mu'mini* i o *mu'minat* i o *salihin* i o *salihat*, jer je polazište o njihovoj punoj jednakosti pred Bogom.²⁾

Goldziherove teze mogle bi se još dalje argumentirati brojnim činjenicama. Ja ću se u ovoj prilici zadovoljiti podacima iz jednog mevlevijskog izvora. Tu se potvrđuje da su žene pripadale mevlevijskom redu, a pojedine su među njima posebno uvažavane i uživale naročit ugled. Taj je mevlevijski izvor jedan hagiografski zbornik o mevlevijskim prvacima pod naslovom *Menakib-el-Arifin*. Autor mu je Šemseddin Ahmed s nadimkom Aflaki. Zbornik je nastao u razdoblju od 1318. do 1353. godine.³⁾ Na više mjesta autor spominje pojedine žene - mevlevije među osnivačima mevlevizma. Iz nekih događaja koji se ovdje opisuju vidi se da su se žene petkom sastajale i prisustvovala mevlevijskim obredima,^{4)***} da ih je niz bilo prožeto dubokom spirituelnošću, pa šta više i darom kerameta (činjenjem čuda), da su pojedine među njima važile kao učiteljice mevlevizma ili uopće naučenjaci. Okupljanje ovih žena označava se i kao „duhovni harem”.^{5)***} Autor na jednom mjestu kaže kako su ovakve časne žene posjećivale „mističnog sultana” Salahudina Feriduna (Zerkuba) napola otkrivena vela.^{6)***}

2) Pri tome Goldziher citira ajet 35 iz sure XXXIII. - Upor. Goldziher, ibidem, str. 286-295.

3) Zbornik je preveden na francuski u izdanju u dvije knjige pod naslovom *Les saints des derviches tourneurs. Recits traduits du persan et annotes par Cl. Huart. Tome premier, Paris 1918., tome deuxieme. Paris 1922.*

4) Cl. Huart II, str. 348.

5) Ibd., II, 251.

6) Ib., II, 206.

Pojedine ove ženske prvake autor časti najuzvišenijim derviškim epitetima: Kira hatun, žena Dželaluddina Rumije, naziva se „gospođom i u budućem životu“, „od Boga predodređenom da bude sveta“.⁷⁾ Slično Fatima hatun, kći šejh Salahudina Zerkuba, označuje se također „od Boga svetom na zemlji“;⁸⁾ „drugom (hazreti) Merjemom“, „istinoljubivim teologom“⁹⁾ „naučenjakom epohe“, a poznata je i po tome što je „sastavljala pravna obrazloženja“;¹⁰⁾ ona je činila i čuda (keramet) u velikom broju.¹¹⁾ Njezine dvije kćerke, starija Mutahhera hatun, i mlađa Seref hatun, također su kao pripadnice mevlevija uživale velik ugled; prva je nosila nadimak Abide, "Pobožna", a druga Arife, „Ona koja dobro spoznaje“. „Obje“ - kaže se u Menaqib el Arifin-u - „bile su obdarene činjenjem čuda i svetošću; mnoge dame iz Male Azije obraćale su im se i postajale njihove učenice.“¹²⁾

Nimalo ne razlikujući žene od muškaraca u pogledu mogućnosti njihova duhovnog uzdizanja, autor na jednom mjestu, govoreći o Melike hatun, kćerci Dželaludina Rumije, navodi kako je čuveni Šemsudin Tebrizi, ugledavši je među skupinom žena, u njoj raspoznao „sjajno svjetlo, pa mu se učinilo da svjetlost dolazi kao odsjaj s lica našeg Učitelja“¹³⁾ (misli Dželaludin Rumije).

Nije bilo malo ni drugih žena, koje su na putu mevlevijske prosvijećenosti i pobožnosti stekle veliko poštovanje. Takve su bile još npr. Usta hatun, žena sveta i obrazovana, profesor kćerkama (manevijskog) sultana (Dželaludin Rumije)¹⁴⁾, Kumadž-hatun, žena Roknuddina, učenica Učitelja (Dželaludin Rumije)¹⁵⁾, Gurdži-hatun, učenica Učitelja „kraljica kraljica“, „kraljica epohe“, „kraljica svijeta“, „gospođa i u budućem životu“¹⁶⁾, i druge.

Ova prethodna razmatranja smatrao sam potrebnim, da bi se shvatila pojava ili bolje reći jedan pokret žena derviša u Sarajevu, a vjerojatno i u ostaloj Bosni, koji datira negdje od polovice XVII do polovice XVIII stoljeća. Čini se da su se te žene - derviši nazivale *badže*, *đulbadže*, *badž-kadune* ili *badžijanije*. Sva ova četiri izraza poznata su u našoj sredini, no u ovoj prilici upotrebljavaćemo uglavnom termin *badžijanije*.

Pojam *badžijanije* valja, mislim, shvatiti u jednom evolutivnom smislu.

Objašnjavajući taj pojam odličan poznavalac duhovnih strujanja u Turskom carstvu Mehmed Fuad Koprulu dosta je nesiguran i neodređen. Najprije se kod Ašikpašazadeta (1400-1495) srećemo s pojmom *Badjijani Rum*. Ne raspolaže obavještenjima o postojanju jedne takve organizacije u Anadoliji. Bilo je u doba Mameluka u Egiptu tekija određenih za žene, dok su u seldžučkom periodu u Konji žene postajale sljedbenici šejhova i pod velom prisustvovala derviškim sastancima.

7) Ib. II, 257.

8) Ib. I, 54.

9) Ib. I, 304.

10) Ib. II, 429.

11) Ib. II, 207-208.

12) Ib. II, 429-430.

13) Ib. II, 132.

14) Ib. II, 213.

15) Ib. I, 170.

16) Ib. I, 235, 333, II, 237.

Koprulu zaključuje da je Ašikpaša-zade moguće pod imenom Badjiyan-i Rum htio da označi naoružane i ratničke žene turkmenskih plemena u kneževinama krajišta.^{17) 18}

Novija međutim, istraživanja, izložena u Turskoj enciklopediji, daju potpuniju sliku o pojmu badži i Badžijani-Rum. Oba izraza označuju se kao tesavvufski termini. Pojam je nastao od turske riječi badži u značenju starija sestra. To bi bile ženske skupine pri ortodoksnim mredesama. Sufije su smatrali badžijanijama žene koje su u tarikatu, analogno pojmu brat za muške pripadnike tarikata. Šejhovu ženu također su nazivali badži (sestra-majka). Badže su prisustvovala derviškim sastancima. Neke su stigle čak do stupnja šejha i nosile šejhovsku odjeću. Spominju se uz *ahije*, *gazije* i *abdale*.¹⁸⁾

Derviško obilježje pojma badži kasnije se zaboravilo, očito za to jer takve asocijacije žena u poznije doba nisu ni postojale. Po Šemsudin Samiji badži je starija sestra, žena u poodmaklim godinama, kalfa (pomoćnik hodže u mektebu), supruga šejha, a riječ se upotrebljavala i kad je prijatelj oslovljavao prijateljevu suprugu, a i žene su se tako međusobno oslovljavale.^{17 18 17 18 19)} Na kraju se ovaj pojam korumpirao, mada je zadržao

prizvuk pobožne žene. U Turskoj, naime, pod pojmom badž podrazumijeva se „starija crnkinja, a to se ime davalo starijim ženama - crnkinjama, koje su bile dadilje”.²⁰⁾ Ova poznija evolucija tog pojma može se, mislim, semantički objasniti tako da se uzeo jedan eufemistički naziv kako bi se za starije odgojiteljice djece izbjegao kakav ponižavajući naziv, pa im se na taj način pribavljao autoritet, naročito kod djece.

Konačna degradacija tog imena i u nas vidi se po Škaljićevim objašnjenjima. On pod riječ *badža* daje dva značenja: 1. žena; sirota žena, i 2. stara kućna služavka, stara kućna kuharica. Daje i tumačenje riječi *badžkaduna* u smislu žena, supruga, regionalizirajući taj pojam na zapadnu Bosnu.²¹⁾

Uza svu nedefiniranost pojma badžijanije, kao i to da je nedovoljno izučeno djelovanje žena-derviša, mislim, da ima osnove da se govori o pokretu badžijanija u Bosni prije kojih 250-350 godina. Na takav zaključak upućuje ne samo živa tradicija o tome u Sarajevu već i neki, istina oskudni, pisani dokumenti, pa i izvjesni drugi materijalni dokazi.

O badžijanijama u Sarajevu i Bosni do sada nije pisano, osim što je neke korisne, ali dijelom netačne podatke o Đulbadži, ukopanoj na Alifakovcu, zabilježio i objavio šejh Sejfudin Kemura.²²⁾

Kemura je podatke o Đulbadži iznio govoreći o Jakub-pašinu mesdžidu u Magodi. Opisujući groblje te, sada porušene džamije, spominje četiri groba braće Čelja, dajući, mislim, pogrešno, da su „živili u X vijeku po hidžri” (započeo 21 IX 1495, a završio 18 IX 1591). Bilo je, kaže, sedmoro braće Čelja, među kojima je bio najstariji Sulejman-dede. Imali su u Čeljigovićima „vlasitu tekiju i bavili se jedino bogoslužjem”. Na čelu tekije stajao je Sulejman-dede. Za njega kaže da je napisao „pred svoju smrt jedno pismo pismo sultanu u Carigrad, u komu je prorokovao buduće događaje: da će se Rusija i Njemačka (Austrija) sporazumiti i tursku carevinu oštetiti, i to najviše zbog toga, što će joj biti memuri zulumčari, podmitljivci i

17) Mehmed Fuad Koprulu, Porijeklo Osmanske carevine (prijevod). Sarajevo 1955., str. 105-106.

18) Turk Ansiklopedisi, cilt V, 1952., str. 27-28.

19) Šemsudin Sami, Kamus-i turki I. Istanbul 1317/1899., str. 259.

20) Ansiklopedik Sozluk. Istanbul 1967., I, str. 198, s.v. bac.

21) Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo 1966., str. 110 i 111.

22) Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe. Separatni otisak. Sarajevo 1913., str. 118.

nepravedni”, a onda nastavlja: „Radi zanimljivog sadržaja iznio bi(h) to pismo ovdje, ali pošto u njemu ima dosta nepristojnih izraza, valja mi za sada od toga odustati.”²³⁾

O samoj Đulbadži Kemura u daljem tekstu doslovce kaže:

„Spomenuta tekija u Čeljigovićima dopala je kasnije nekoj Đulbadži, ženi šehovskog reda, koja je umrla iza banjalučkog boja i ukopana je kraj Jusuf-paše Ćuprilića; od ove se tekije danas poznaje samo zemljište.”

Treba odmah primijetiti da se na licu mjesta u Čeljigovićima vidi da su postojale zapravo dvije tekije, prostorno blizu jedna druge: prvo je dživetijska zavija na samom uglu prema džamiji u Čeljigovićima (danas porodična kuća Gora, koji su nad zavijom dogradili sprat)²⁴⁾, a drugo je Đulbadžina tekija na parceli Tekija, gdje se raspoznavao samo podor na Hošinu brigu (danas dvorište u stambenoj zgradi porodice Šukalo, Hošin brijeg 4), a i Kemura kaže, kako se od tekije raspoznae zemljište.

Najvažnije je u Kemurinu zapisu to, da se u prvoj deceniji ovog vijeka znalo da je u Sarajevu postojala Đulbadžina tekija. Manje je bitno što je neprecizan u pogledu ubikacije Đulbadžina groba (koji je prilično udaljen od Ćuprilićeva turbeta). Nije uvjerljivo ni to da bi Sulejman-dede Čeljo pisao pismo sultanu nagovještavajući da će se Austrija i Rusija sporazumjeti protiv Turske. Takav jedan sporazum prvi put je ostvaren 1686. godine pristupom Rusije Svetoj Ligi, pa i nagovještaji o tome nisu mogli biti vremenski odveć udaljeni.

Ostaje nejasno da li je Đulbadža, o kojoj govori Kemura, stajala u kakvom odnosu s Čeljama. On je na određen način dovodi u vezu sa Čeljama. Nije možda isključeno da je bila rodom iz porodice Čelja.²⁵⁾

Za naša ispitivanja od osnovne je važnosti konstatacija da je u Sarajevu postojala badžijanska tekija. To proizlazi ne samo iz Kemurina saopćenja, već naročito iz činjenice da se do danas pokazuje na mjesto gdje je stajala ta tekija.

Lokalitet gdje se nalazila tekija naziva se Tekija. „Zemlja se zvala Tekija”, rekla mi je (u aprilu 1980.) 102-godišnja Ramiza Hamzić iz Čeljigovića. Na tome zemljištu ili nešto navise ispod željezničke pruge još i između dva rata ljeti su se predvečer sakupljale žene. Govorilo se „Hajmo u Tekiju, pa bi se prid akšam malo proteferiči” (Ramiza Hamzić iz Čeljigovića). Bula Hadži Šerifa hanuma Tucaković (74 godine), koja je još kao 10-godišnja djevojčica počela stanovati u Čeljigovićima sjeća se kako je neko želio na tekijskom zemljištu graditi kuću, ali se tome komšiluk usprotivio, jer se kod izgradnje kuće podrazumijeva i sprovođenje kanalizacije, a to se nije smjelo dozvoliti na zemljištu gdje je stajao objekat na kome se zikir činio.

Na lokalitetu Tekija, koji je sada dvorište zgrade porodice Šukalo, prije petnaestak godina slučajno je ing. Nedžad Šukalo naišao na tragove zgrade, očito bivše tekije. Zgrada je od sadašnje ulice bila uvučena unutra oko 7 metara i situirana u pravcu istok-zapad. Njoj u produžetku na istok stoji stambena zgrada, koja je po tradiciji pripadala Đulbadži (danas ulica Hošin brijeg br. 4); a na istom mjestu podiže se moderna zgrada). Po ocjeni ing. Šukala temelji na koje je naišao mogli su biti u

23) Po svoj prilici ne stoji da to pismo, koje je Kemura, očito, imao u rukama, nije objavio iz razloga koje navodi. Moglo je sadržajem biti antiaustrijski tempirano, pa je možda iz oportunističkih obzira odustao od njegova objavljivanja ili je pak - što je vjerojatnije - bilo nejasno i teško prevodivo tako da je, kako je to inače katkad običavao, na ovaj način izbjegao njegovo prevodenje.

24) O džilvetijama u Bosni pripremam poseban rad.

25) S. M. Traljić, Muslimanski nadgrobnici spomenici. Narodna uzdanica, kalendar za godinu 1940., str. 208, čuo je u narodu da je Đulbadža bila sestra braće Čelja. - I Vejsil Ćurčić je tvrdio, da je Đulbadža sestra „trojice braće Čelja” - Gajret XIV, Sarajevo 1. april 1933., str. 129.

dužini od oko 6 metara, a u širini (prema sjeveru) oko 4 metra. Temelji, odnosno podzid bili su sa spoljašnje strane od obrađenog kamena; jedan od tih dijelom obrađenih kamenova, okrenut na sjever, bio je velika gromada poput manjeg ormara.

Tekija je prema tome bila manja zgrada otprilike sa tlocrtom 6 x 4 metra.

Odmah uz tekiju, kako je rečeno, bila je stambena zgrada u kojoj je po predaji stanovala Đulbadža. Zgrada je više puta prepravljana, ali se u osnovi može rekonstruirati njen prvobitni izgled. Po opisu Zehre Šukalo (rođ. 1928.) i ing. Šukala, koji su u toj zgradi stanovali do 1979. godine, zgrada je bila napravljena od ćerpića i drveta. Prema ulici bila je široka 7 m, visoka oko 7 m, dugačka prema unutra 8 m. Po svoj dužini kuće bila je napravljena na drvenim stubovima kamarija sa mušepcima. Krov je bio od šindre. Na ulaznim vratima stajale su halke. Kuća je imala četiri nesimetrična prozora sa četiri okna koja su se dizala i spuštala. Dva prozora bila su prema ulici. Kuća je imala dvije sobe, ispod kojih je bila magaza, visoka oko 1,80 (još oko 0,30 pod zemljom), pregrađena u dva dijela. Kuća nije imala dimnjaka već je u prednjem dijelu magaze stajalo ognjište sa verigama, a odvod dima išao je na krov (badža). U pokrajnoj sobi bila je banjica. Strop u sobama kao i kamariju ukrašavalo je nešto rezbarije.²⁶⁾

Treći objekat bila je magaza u Velikom Ćurčiluku (mahala X, z.k. ul. 35, k.č. 33, u površini od 31,5 m). Vodila se u evidenciji Vakufske direkcije u Sarajevu kao vakufska imovina još 1940. godine.²⁷⁾

Utvrdivši da je u Sarajevu postojala badžijanska tekija - a ona, kako će se to vidjeti nije po svoj prilici bila ni jedina - možemo ženskim zavijama, o kojima govori Goldziher, pribrojiti i Đulbadžinu tekiju u Sarajevu.

Postavlja se pitanje iz kojeg vremena potječe Đulbadžina tekija u Sarajevu, a to se može utvrditi, ako se zna kada je živjela Đulbadža.

Pri ovome treba učiniti jednu napomenu.

Kao đulbadže smatrane su pojedine žene koje su pripadale derviškom redu, neovisno od toga što je glavar ženske tekije na Hošinu brigu Đulbadža nama jedino i poznata po tome svome derviškom kao vlastitom imenu (nomen singularis). Kao što će se kasnije vidjeti, u Sarajevu je bilo više žena - derviša koje su se nazivale đulbadže. Ovdje nas zanima Đulbadža, glavar ženske tekije na Hošinu brigu, ili još preciznije Đulbadža, ukopana na krajnjem sjevero-istočnom rubu alifakovačkog groblja, što će reći petstotinjak metara naniže od njezine tekije.

Imamo zahvaliti sarajevskom ljetopiscu Mula Mustafi Bašeskiji, da je registrirao godinu smrti dviju badž-kaduna. Jedna od njih je najvjerojatnije Đulbadža, ukopana na Alifakovcu.

26) Starenik iz Čeljugovića, hadžija Muharem Harba (umro oko 1950.) tvrdio je još uoči rata da je ova kuća stara preko 300 godina. Prilikom rušenja Đulbadžine stambene zgrade u zidovima je nađeno više primjeraka starog metalnog novca, razne provenijencije, koji čuva sadašnja vlasnica Zehra Šukalo. Najstariji primjerak je turski metalik, posrebn bakra iz 1223/1808. registriran pod br. 62 u Katalogu novca Osmanske imperije Dobrile Tesla Zorić i dipl. ing. Slobodana Stojakovića, Beograd, 1974.

27) Iz štampanog „Proračuna vakufa u Bosni i Hercegovini za godinu 1889.“, Sarajevo, str. 51, saznaje se da se Đulbadžin vakuf sastojao od dvije magaze (jedna na Hošinu brigu, a druga u Velikom Ćurčiluku). Od kirije koja je iznosila 110 forinti klao se kurban Đulbadži, a na to je otpadalo god. 1889. 6 forinti; 9 forinti plaćalo se na porez, tako da je navedene godine ostvaren višak od 95 forinti. Mutevelija je bio Abdaga Robović. U izvještaju se navodi da vakufnama ne postoji. - Posljednji mutevelija koji je naplaćivao prihode Đulbadžina vakufa bio je Sejfaga Robović.

Pod godinom 1172. (1757/58.) Bašeskija je zabilježio da je umrla „poznata Badž-kaduna, Ibrahim-agina žena”, a pod godinom 1181. (1767/68.) „poznata hodža Badža-kaduna, žena Redžeb-dedeta”.²⁸⁾

Upada u oči da za obje badže Bašeskija kaže da su „poznate”. Za života su dakle bile „poznate”, a poslije njihove smrti, kako će se to vidjeti, proglašene su „dobrim”. To proglašavanje „dobrim”, evlijom, nije uslijedilo u nikakvu postupku beatifikacije odnosno kanonizacije (kao što je to u kršćanstvu) već je pri tome, kao uopće u islamskoj hagiologiji, mjerodavan isključivo *vox populi*, opća saglasnost. Još za života Bašeskijine „badže” bile su poznate (očito po svome bogougodnom životu), a onda su nakon smrti postale predmet kulta.

Koja je od ovih dviju badža alifakovačka?

Ako nam pri tome može poslužiti tradicija - a ona se često pokazala pouzdanom - alifakovačka badža bi bila žena Ibrahim-agina, pa bi dakle umrla 1172., tj. 1757/58. godine. Po tradiciji, naime, muž Đulbadže, ukopane na Alifakovcu, bio je okorjeli pijanica. Redžep-dede, očito derviš, muž Đulbadže, umrle 1767/1768. godine manje dolazi u obzir da bi bio okorjeli pijanica, za razliku od izvjesnog Ibrahim-age. Ova druga badža bila je hodža, tj. učiteljica, a mogla je paralelno voditi i tekiju, naslijedivši u tekiji Đulbadžu iz Čeljigovića.

No, i ako bi se uzelo da je alifakovačka đulbadža umrla 1767/68., može se ocijeniti da je tekija na Hošinu brigu nastala u prvoj polovici XVIII stoljeća. Kada je prestala postojati, nije poznato.

Treba napomenuti i to da su se u Čeljigovićima sa tekijom i Đulbadžinim grobom nalazile u tamošnjoj džamiji tri relikvije, koje su također izraz badžijanskog kulta. Na taj način se nameće zaključak da su Čeljigovići bili u izvjesnom smislu centar ženske derviške tradicije.

Jedna relikvija, koja svjedoči o popularnosti Đulbadže, bio je tzv. Đulbadžin kolan (pojas), koji se upotrebljavao kao sredstvo da bi se žene lakše porodile. Čuvan na rafi među zidovima na lijevoj strani od ulaza u džamiju kolan se posuđivao porodiljama koje su ga opasivale da bi se „sa Allahovim emerom (zapovijedi) i ovim sevepom (sretno) kutarisale (izbavile)”.

Halida hanuma Goro (rod. 1922.), koja je - po običaju - kao djevojka zajedno sa drugim djevojkama iz komšiluka, često čistila džamiju, upozoravana je od svoje nane Fate Goro: „Nemojte prifaćati kolan brez abdesta i brez bismilleta”, što je izražavalo dubok respekt prema ovoj relikviji.

Davajući se na posudbu kolan se izgubio negdje oko 1941. godine.

Halida hanuma Goro mi je opisala kolan ovako:

Bio je od crne kože i sapinjao se sa tri veće kopče. Širina mu je bila kao podlanica. Debljina mu je iznosila oko 2 cm, a bio je prilično dugačak. S unutrašnje strane pojasa bilo je postavljeno platno, na kojemu se nalazio tekst na arapskom jeziku, prilično izbrisan upotrebom. Moglo se pročitati: Allah, Muhamed, La ilahe illellah, Mubin, Latif.²⁹⁾

U istoj džamiji čuvao se i posuđivao djevojkama prilikom udaje duvak zelene boje („čatkija”). Da li je pripadao Đulbadži, Halida hanuma Goro, koja mi je ovo saopćila, nije sigurna. Duvak - što je inače bio običaj - stavljao se mladoj na glavu pri polasku od kuće mladoženjinoj kući. Duvak s glave je skidao mladoženja. Isti duvak stavljao se mladoj na glavu, kad se obavljao „ženski nićah”, tj. kad je mlada pred bulom „prebiral” Mus’haf, zapravo prelistavala Mus’haf i kod svakog lista izgovarala

28) Mula Mustafa Ševki Bašeskija, Ljetopis (1746-1804.). Prevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović. Sarajevo 1966., str. 50 i 105.

Bismille i „Selamun kavlen min Rabbir-rahim”. Dok je mlada prelistavala Mus’haf, bula je učila sure Jusuf (Kur’an XII). Obred se završavao dovom i skidanjem s mlade duvaka, koji se onda bacao na koju drugu djevojku (u znaku želje da ta djevojka bude prva na redu da se uda, odnosno da joj se stavi duvak).³⁰⁾

Treći rekvizit koji se pripisivao Đulbadži, čuvan također u džamiji u Čeljugovićima, bio je kur’an-tas, posuda od mjedi, u kojoj su ugravirani tekstovi iz Kur’ana, prije svega Ajetel-kursija. U tu posudu ulijevala se voda i onda pila, u uvjerenju da se tako mogu izliječiti sandžije (žigovi). Vodom iz tog tasa se i kupalo, da bi se sprao sahir (crna magija). Nestao je i ovaj Đulbadžin rekvizit (podaci od bula Fate Činjarević i Hadži Šerife Tucaković, obje iz Čeljugovića).

Kao što je spomenuto, Bašeskija je registrirao smrt dviju badž-kaduna. Također i u narodu pokazuje se na nekoliko mjesta grob đulbadža, no svakako je najpopularniji grob Đulbadže na Alifakovcu. Zaboravilo se da to ipak nije vlastito ime, pa je došlo do malog nesporazuma radi toga što se grob badž-kadune u Čeljugovićima označavao Đulbadžinim, a u isti mah grobovi đulbadža nalazili su se i na drugim mjestima. I poznati etnograf Vejsil Ćurčić u jednom članku izričito spominje kao Đulbadžin ženski grob jedan sada neidentificirani grob u džamiji na Vlaškoj mahali koji je imao na vrhu nišana udubljenje iz kojeg su se crpile atmosferilije radi liječenja, dok je u drugom članku, gdje nabraja ovakve nišane sa udubljenjima, pa i Đulbadžin na Alifakovcu, za ženske nišane u džamiji na Vlaškoj mahali izostavio ima Đulbadže³¹⁾, očito ne shvaćajući smisao termina đulbadža.

Koliko sam mogao utvrditi, na četiri lokaliteta u Sarajevu i okolici grobovi se označavali Đulbadžinim i imali na vrhu nišana udubine ”poput findžana” kao znak kerameta.³²⁾ To su slijedeći grobovi:

Đulbadžin grob u Čeljugovićima, koji je na krajnjem sjeveroistočnom rubu alifakovačkog groblja. Nalazi se sada osamljen na devastiranom dijelu groblja, neposredno uz današnju trafo-stanicu. Navodno na tom dijelu bili su ženski grobovi „Đulbadžinih derviša”, što se vidjelo i iz nekih natpisa (saopćenje Mufida Kadića iz Sarajeva). Sačuvan je samo Đulbadžin nišan s uzglavlja. Jedva se na njemu raspoznaju ostaci udubina kao znak kerameta. Nišan je tzv. „vodeni”, pa je uslijed slabe otpornosti prema atmosferilijama dobio amorfan oblik. Atmosferilije koje su se kupile u udubini na Đulbadžinim nišanima crpale su se i služile za liječenje očiju, posebno kod djece. Tim atmosferilijama natapao se pamuk, koji se onda stavljao na oči.

- Jedna Đulbadža ukopana je pokraj džamije na Soukbanaru. Na nišanima joj je bio znak kerameta. Bližu ubikaciju zapamtila je Halida hanuma Goro.

- Prema Vejsilu Ćurčiću ženski grob s kerametskim znakom, ili kako na drugom mjestu kaže Đulbadžin grob, nalazio se u džamiji na Vlaškoj mahali. Danas se takav grob ne raspoznaje.

29) Ja sam u intervalu od godine dana u dva maha zamolio Halide hanumu Goro, da mi opiše kolan i ponovo ono što je arapski napisano. Oba puta dala mi je identičan opis.

30) Čudotvorno djelovanje vela pripisuje se i kairskoj Sitti Nefisi. U dane suše i gladi, kada je narod bio bespomoćan, Sitta Nefisa bacila je svoj veo u Nil. Odnjedom se nivo rijeke počeo dizati i dostigao izvanrednu visinu. Tako se narod, kojemu je prijetila smrt od gladi, spasio. - Goldziher, ibidem, str. 294.

31) Vejsil Ćurčić, Zanimljivi pabirci iz narodne medicine. Gajret XIV, 7-8, Sarajevo 1. april 1933., str. 129.

32) U radu Kultovi dobrih (ljudi) u Bosni (u pripremi) bliže objašnjavam porijeklo i značenje ovih „udubina poput findžana” (Kultschale) na pojedinim nišanima. U ovoj prilici dovoljno je reći, da se svi ovakvi grobovi smatraju grobovima dobrih.

- Ismet-aga Šogolj (rod 1909. god.) mi je pričao, da ga je jednom prije 50 godina poznati derviš Nur-aga Šišić vodio na grob badža kadune koji se nalazio u Blažuju. Grob je bio na igmanskoj strani, na padini poviše željezničke pruge, i to na osami. Tada nije bio obilježen nišanima, ali je Šišić pokazao mjesto gdje se nalazio. Tu je bila i primitivno napravljena česma. Prema Šišiću, ova badža kaduna bila je evlija i sestra Merdžan-kadune. Bila je Sarajka, ali se udala na selo.³³⁾

Početkom oktobra 1979. pokušao sam, zajedno sa Šogoljem, identificirati mjesto gdje je bio grob. Utvrdili smo da se radi o blažujskom zaseoku zvanom Luka, općina Ilidža. Nema više česme, ali ima potok, koji nekada presuši. Prokopan je seoski put kojega ranije nije bilo.

Grob je morao svakako potjecati iz vremena prije velike kuge od 1813-1817. kada je u Sarajevskom polju bilo neuporedivo više muslimana nego poslije ove kuge. U Blažuju, gdje krajem turske vlasti uopće nije bilo nastanjenih muslimana, postojala je dapače i džamija, koju su 1565. godine obnavljali.³⁴⁾

Nabrajanjem ova četiri groba nije iscrpljena lista sarajevskih đulbadža. Katalog žena-derviša, zapravo njihovih prvaka, koje su proglašene dobrim (evlijama) znatno je širi. O njima se pričaju legende, od kojih sam neke uspio zapisati.

Za sastavljanje jednog pregleda ovih pobožnih žena mogu prije svega poslužiti pismeni katalozi zijaret-gaha (hodočasničkih mjesta). Svima tim ženama-dobrim, kao i nizu drugih žena za koje se ne zna da bi bile uvrštene u pismene kataloge išlo se „na murad“, tj. obilazili njihovi grobovi u cilju ispunjenja želja (*voltum*, zavjet). One su se spominjale prilikom dova (završnog upućivanja molitve Bogu), na tevhidima i drugim vjerskim skupovima žena, bilo pak prilikom individualne dove.

Koliko mi je poznato, žene - dobre navode se u dva pismena kataloga, u tzv. Poljanićevu anonimusu iz prvih decenija XIX stoljeća (original u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Sarajevu pod Br. MS 942) i u katalogu Salih Bajrama Kalabe sina Hadži Hafiz Mehmeda iz 1276/1859-60. (fotokopija u mene).

Iz Poljanićeva anonimusa izdvajam ženske zijaret-gahe, i to kao slijedi (prijevod Mehmeda Mujezinovića):

- Đulbadža, poznata kaduna, poznati grob, u groblju na Alifakovcu;
- Merdžan-kaduna, čiji je grob poznat, na Bakijama;

33) Na ovu đulbadžu po svoj prilici odnosi se jedno pripovijedanje koje sam zabilježio od 72-godišnje Đule Porča iz Čeljugovića, a ona je to čula od svoje svekrve Mulije Porča (umrla 1954. u 84-oj godini života). Đula, istina, ne spominje ni Blažuj ni đulbadžu, ali evliju situira u isti kraj, u obližnju Ilidžu. Pripovijedanje je komponirano po motivima koji se inače pripisuju sarajevskim đulbadžama: Riječ je o nekom hadžiji iz Sarajeva koga su na Čabi pokrale haramije i nije imao mogućnosti da se vrati kući. Ostao je na Čabi, pa je svako jutro kod Bejtullaha klanjao sabah. Tamo se sreo sa jednom ženom kojoj se požali. Ona mu reče: Zažmiri, pa ću te prebaciti u Sarajevo. Ali ako progledaš, ostat ćemo obadvoje. Hadžija je poslušao i zažmiri. Odnjodan se nađe na Ilidži. Hadžija je želio da iz zahvalnosti ovu ženu zijaret učini (posjeti). Ona mu je kazala gdje stanuje. Kad joj je došao, uvela ga je i rekla mu da šuti i nikom ne govori što god bude vidio. U to se pomolio njen čovjek. Bio je pijan i galamio, a onda ju je dobro istukao. Prije toga mu je ona zamotala krpom štap, da ne bi, udarajući je, našuljao svoju ruku. Hadžija je sve to vidio i o tome nije nikome govorio. Ova je žena postala evlija i živeći na Ilidži svako jutro klanjala na Čabi, jer je strpljivo podnosila bolove, koje joj je nanosio muž - pijanica. Drugu verziju ove iste priče čuo sam od Emine Ekmić, a ona ju je zapamtila po pričanju svoje svekrve Rabije Ekmić, žene Hadži Mehmeda (umrla 1969. u 66-oj godini života). U ovoj verziji spominje se i ime dobre, i to *Behara*. Ona bi se stvorila na Čabi prije hadžija, koji bi je zaticali gdje tavaf čini (odredno obilaženje Čabe). Ona učini samo nogom i stani se iz Sarajeva na Čabi ili obratno. Još jedna inovacija ove verzije jeste da na Beharinu tijelu nisu ostajale masnice niti bilo kakvi drugi tragovi zlostavljanja, makar ju je muž najokrutnije udarao.

34) VI. Skarić, - Sarajevo i njegova okolina. Sarajevo 1937., str. 62.

- Poznata Vaizkinja bula Nefisa kaduna, za koju se smatra da je evlija; ukopana na Velikom greblju (Bujuk mezaristan).

Katalog Salih Bajrama Kalabe sadrži dvije žene-dobre, od kojih je jedna već spomenuta Merdžan-kaduna. Evo tog teksta (prijevod Mehmeda Mujezinovića):

- U merhum Kaimi-babinoj vekilhani njegova žena;
- Keramet sahibija Merdžan-kaduna na tepi kod tvrđave.

Na osnovu nabranjanja žena prilikom dova moglo bi se rekonstruirati više usmenih kataloga, ali smatram da se u ovaj kontekst najbolje uklapa lista ženskih imena koja je prilikom dove spominjala sarajevska bula Habiba hanuma Odobašićka (umrla 1965.), pozivajući prisutne, da im prouče Fatihu. Izdvojena imena su ova:

- Budalasta Ajka,
- Havva-kaduna,
- Bejan-kaduna,
- Merdžan-kaduna,
- Sita Nefisa,
- Đulbadža i
- Fata u dulafu.

Odobašićka bi govorila da su ove žene evlije i da su sestre.³⁵⁾ Značajno je da se ove žene - evlije označuju kao *sestre*. Mislim da nije riječ o sestrama po rođenju, već o sestrama, povezanim derviškom duhovnošću (analogno „braći” - ihvan).

Od znatnog je znanstvenog interesa bliže se upoznati iz postojećeg vjerskog folklor a i drugih podataka o svakoj od ovih žena, proglašanih za dobre, kako bi se dobila predstava o vrijednostima koje im je puk pripisivao.

Ponovno ću se, i to s aspekta vjerskog folklor a, osvrnuti na Đulbadžu, navedenu na prvom mjestu prilikom nabranjanja žena u Poljanićevu popisu. Riječ je o alifakovačkoj Đulbadži, koja je očito najpopularnija već i po brojnim pripovijedanjima koje sam uspio zabilježiti.

Za nju - kao što uopće vrijedi za pojedine evlije - ne postoje vremenske i prostorne determinacije. Evlije mogu biti sad na jednom sad na drugom kraju svijeta; npr. sad u Sarajevu, sad na Ćabi. Za Đulbadžu se kaže da se isprva nije znalo da je evlija. To se razotkrilo kada su jedne godine sarajevske hadžije ugledale Đulbadžu kako klanja sabah namaz na Ćabi, mada su dobro znale da ona nije nikuda otišla iz Sarajeva. Đulbadža bi svako jutro išla na Ćabu i tamo klanjala sabah. I kolan za lakše porađanje donijela je sa Ćabe. Rekla je: „Ovo će trebati ženama koje rađaju” (Halida hanuma Gor o).

Najpopularnije je pričanje o Đulbadži i paši, koji je pripremao nasilje nad Bošnjacima. Čuo sam to pričanje od većeg broja Sarajlija, no saopćit ću verziju koju mi je ispričao Ismet-aga Šogolj (a on je to čuo od derviša Ahmet-aga Šišića), smatrajući da je u pojedinostima najljepša.³⁶⁾

"Neki paša dolazeći u Bosnu na položaj vezira putovao je morem. Bio je naumio da u Bosni provodi zulum. Vozeći se lađom ispao mu je u more tespih od crvena merdžana i muhur (pečat). Došavši u Sarajevo išao mu je svijet na zijaret (poklonstvo). Đulbadža je našla hamala pa mu zamotala nešto u krp u. Rekla je hamalu da ode na zijaret veziru i metne mu pod šilte kao hediju (dar) to što mu je dala u krp u. Rekla je neka vezir vidi gdje će

35) Informacije od Fatime hanume Mujezinović, rođ. Fočak, koja se često družila sa Odobašićkom, gajeći prema njoj naročiti respekt. Magnetoskopski snimak cijele dove Odobašićke u Rešada Kadića iz Sarajeva.

36) Šogolj, istina, ovo pripovijedanje pripisuje Merdžan-kaduni, no svi ostali pripovjedači su saglasni da se odnosi na Đulbadžu.

metnuti hediju. Hamal je sve to izvršio. Pošto se razišao svijet vezir nađe u krpi pod šilietom svoj tespih i muhur. Naredio je da mu odmah dovedu hamala. Na vezirovo pitanje hamal reče da mu je ta i ta žena poslala ono u krpi. Vezir pozva Đulbadžu, ali ona odgovori neka joj dođe vezir, ako je treba. Vezir je doista i došao Đulbadži. Ona mu reče: „Eto, pokazala sam ti keramet. A onu misao s kojom si došao, moraš odbaciti. Ovdje u Bosni ima mnogo dobrih ljudi. Dobro se vladaj.“ To je sve snažno djelovalo na vezira. Ne samo da nije činio zulum, već je bio za Bošnjake jedan od najboljih vezira.

Drugu jednu verziju ove iste priče zabilježio sam u aprilu 1980. od 72-godišnje Đule Porča, koja živi u Čeljugovićima, a ona ju je čula od svekrve Mulije Porča, koja je također iz Čeljugovića (umrla 1954. u 86. godini života).

Početak ove priče glasi isto kao i u prethodnoj verziji, samo što se ne spominje da bi paša izgubio još i muhur. Dalje se kaže kako je pašu dočekalo „malo i veliko“ na Kozijoj ćupriji.¹¹⁾ Izašla je i Đulbadža koja je bila u feredži. Kada je pokraj nje naišao paša, ona mu dobaci: „Ono što si naumio u Bosni nećeš učiniti“. Paša pogleda nanu u feredži i bi mu začudno odakle da ona zna, da bi on nešto naumio. Ali joj ništa ne reče, već produži do u konak na Bistriku. U konak bi dolazili paši prvaci, ali obični svijet tu nije imao pristupa. Đulbadža pozove Mehagu (koji je posluživao Đulbadžu) i reče mu da ode do paše u konak i odnese mu nešto u krpi zamotano. Neka ono što je u krpi zamotano gurne negdje, ali tako da vezir to vidi. Ni Mehaga nije znao šta je u krpi. Protivio se da ide paši, jer gdje će on među prvake. Đulbadža mu reče: Kad sam ti rekla, ti otiđi. Mehaga je poslušao. Došavši u konak vidje gdje paša sjedi u jednoj odaji, pred kojom je bila druga odaja, ali su vrata koja su dijelila ove dvije prostorije bila otvorena. Nije ulazio u vezirovu odaju već u onu prednju. Kad ga je paša pogledao, on metnu iza jastuka onu krpu i izađe. Pošto se prvaci razišli, paša digne jastuk. Na veliko iznenađenje tu nađe u krpi zamotan tespih, onaj isti koji mu je pao u more. Paša odmah počeo pitati da li itko zna onoga što je metnuo iza jastuka zamotanu krpu. Rekoše: Viđamo ga kako prolazi Šeher-ćehajinom ćuprijom (na putu iz čaršije u Čeljugoviće). Pašini ljudi ga sačekaju na ćupriji i privedoše paši. Mehaga reče da ga je jedna nana natjerala da gurne iza jastuka onu krpu, ali da više ništa ne zna. Paša će na to: „Reci toj nani neka mi dođe“. Mehaga kaza Đulbadži sve što se dogodilo, a na to će Đulbadža: „Neka paša dođe meni, ako me treba“. Paša na to uzjaše konja pa pravo kući Đulbadže. Upita je odakle joj njegov potonuli tespih. Ona reče: „Odustani od one zle namjere koju si imao prema Bošnjacima. Ako hoćeš možeš štogod dati onom što ti je tespih ostavio iza jastuka, jer je siromah i ima male djece“. Paša se pokaja i odusta od svojih zlih namjera, a Mehagi dade nekoliko dukata.

Od ovog događaja s vezirom Đulbadža se nazivala *Ačik-badža*. To za to jer se „prokazala“ i evlijaluk joj postao ačik (jasan) (po pričanju hadži Mustafe Beglera, koji je umro 1964.).³⁸⁾

Đulbadža je, kako se pričalo, evlijaluk stekla tako što je imala muža pijanicu koji bi dolazio pijan kući u kasno doba noći, pa bi psovao i tako uznemiravao komšiluk. „Uzmi bi tojagu i izmlati Đulbadžu“. Da bi ga udobrovoljila, kako ne bi psovao i

37) Bio je običaj - koji spominje i Bašeskija - da se vezir dočekivao i pozdravljao (stajalo mu se „na selamu“) na Kozjoj ćupriji, gdje bi tom prilikom bile priređivane svečanosti. O tome govori i Jovo N. Besarović u svojim zapamćenjima (Jovo N. Besarović, Iz prošlosti Sarajevske i Bosanske. Bosanska Vila 1886., str. 41).

38) U islamskoj hagiologiji razlikuju se *avamske* i *havaske* evlije: jedni koji se ispat učinili (potvrdili) pokazivanjem čuda (keramet) i ljudi to osjetili, i drugi, koji vide čuda, a to kriju: dok je dotični živ (hajaten) smatra se dobrim čovjekom, no ljudi ne znaju da je evlija. Gajb (skriveno) treba da ostane gajb. - Đulbadža bi po ovoj podjeli spadala u kategoriju avamskih evlija.

uznemiravao susjede, Đulbadža bi ga na najljepši način dočekivala, stavila večeru pred njega, a štap omotaj pamukom, da ne bi našuljao ruku dok ju je tukao.

Na ovakav postupak Đulbadže ukazivalo se kao na uzor strpljivosti (sabor) u braku. Govorilo se među ženama: „Šutite (kad vam nešto nije pravo na muža) ako hoćete mertebu (stepen) Đulbadže; ja li nalijte vode u usta, neka vam je Đulbadža na hateru (pameti)”. (Halida hanuma Goro).

Na ovaj način kult Đulbadže želio se koristiti i sa pozicija supremacije muškarca nad ženom.

Pripovijeda se i o drugim taumatološkim demonstracijama Đulbadže.

Od stare Muliye Porče njena nevjesta Đula Porča zapamtila je predaju kako je Đulbadža jednom prilikom pozvala komšiluk da joj dođe na ručak. Sjedila je s konama, ni vatre nije bilo naložene, pa su se kone u sebi pitale zašto ih je pozvala na ručak, a nigdje traga bilo kakvim pripremama oko ručka. Odjednom se na neobjašnjiv način u rukama Đulbadže pojavila pervazlija (optočeni veliki bakreni pladanj) sa jelom u sahanima i samunima koji se istom pušili. Žene, shvativši ovo kao keramet - jer jelo nije niko donio sa strane - samo su se zgledale, a onda pristupile ručku.

Pripovijeda se i to (isti izvor pričanja) da su jednom sjedile žene u Đulbadže, a bilo je zimsko doba. U jedan mah Đulbadža otvori prozor pa uskide svježe ruže i dade prisutnim da ih mirišu.

Za Đulbadžu se kazuje i to da je prilikom jedne popravke džamije u Čeljigovićima rukom dohvaćala vodu iz Miljacke i davala je majstorima (udaljenost Čeljigovića koji nadvisuju Miljacku najmanje 500 metara) (pričanje Fatime Šehbajraktarević iz Čeljigovića, rođene 1906.).

Preostaje da navedem još jednu narodnu predaju o Đulbadži koju sam čuo od Mufida Kadića iz Sarajeva. Smisao joj je da pokaže, kako je Đulbadža svojim krijeposnim životom postigla da nadvlada i ono, što joj je sudbinom bilo određeno. Po toj predaji Đulbadžu su, kad je umrla, spustili u grob, ali se tijelo samo od sebe podiglo i vratilo pokraj iskopanog groba. Prisutni ljudi počeli su bježati, a jedan ih je zaustavio i rekao: „Odbrojte se četrdesetorica i uhvatite ruke. Sad idite za mnom i svi je prekoračite.” Tek kad su je prekoračili, mogli su je ukopati. Onaj čovjek je objasnio da je Đulbadži određeno da bude kurva. Ona je, međutim, svojim duhovnim uzdizanjem postigla da bude šejh i dobri. I dok je nije (ovako simbolički) prekoračilo četrdeset ljudi, zemlja je nije htjela da primi.

Poslije Đulbadže popis Poljanićeva anonimusa navodi kao hodočasničko mjesto grob *Merdžan-kadune* na Bakijama. Napominje da je poznata. I Kalabin popis uzima u obzir grob *Merdžan-kadune* („na tepi kod tvrđave”), za koju kaže da je keramet-sahibija, tj. da je posjedovala kerametske (taumatološke) sposobnosti. Lokacija na tepi - uzvišici kod tvrđave - ne razlikuje se od lokacije kako je označena u prvom izvoru, jer su Bakije zapravo „uzvišica kod tvrđave”.

Za grob *Merdžan-kadune* na Bakijama i sada se zna. Dobro je očuvan. Ima i natpis sa imenom *Merdžan-kadune*. Iz natpisa se vidi da je preminula 1107. (1695/6.) godine.

Za *Merdžan-kadunu*, kako je to zabilježio Rešad Kadić, „postoji vjerovanje da pomaže nerotkinjama”; radi toga njezin grob posjećuju mnoge žene nerotkinje „koje vjeruju da će im *Merdžan-kaduna* pružiti pomoć i blagosloviti željeni plod.”³⁹⁾

Upada u oči da je kult *Merdžan-kadune* bio razvijen i u muškaraca.

39) R. Kadić, Legende o mističnim moćima sarajevskih grobova i turbeta. Jugoslavenski list, 3. marta 1940., str. 9.

Bio je običaj, još i poslije prvog svjetskog rata, da su i muškarci dolazili na murad na Bakije, gdje je grob Merdžan-kadune, već prije sabaha. Spominje se da je Mehaga Misira tom prilikom učio sabahski ezan na gornjoj gradskoj kapiji, a onda se sabah klanjao džematile. Po sabahu bi se, poslije dove zikir činio. Nakon toga bi dolazile žene i donosile kahvu i razna jela, pa se teferičilo.⁴⁰⁾

Po jednoj predaji, koju sam zapisao od Mujage Strika (rod. 1899., umro 29 IV 1980.), Merdžan-kaduna bi spadala u *havaske evlije*. Po toj predaji za nju se nije znalo da je evlija sve dok nije umrla. Evo kako glasi ta predaja:

Neki Sarajlija otišao je na Ćabu. Na Ćabi je izgubio novce, pa se nije mogao vratiti kući. Sav očajan potužio se nekome, a ovaj mu reče da dođe izjutra prije sabaha pred Bejtullah. Poslušao je savjet. Došavši tamo, iznenadio se, ugledavši Merdžan-kadunu. Potužio joj se i izložio svoj hal (stanje). Merdžan-kaduna mu reče da joj stane na desnu nogu i zažmiri, a o tome što će se dogoditi da ne kaže nikome dok je ona živa. Hadžija postupi kako mu je rekla Merdžan-kaduna. Stane joj na nogu i zažmiri, a u isti mah se nađe u Sarajevu. Ali kako je stigao u Sarajevo mnogo prije ostalih hadžija, Sarajlije mu se rugale da je "pišman-hadžija" (odustao od hadžiluka). Govorilo se da se u nekom selu pritajio, prije toga razglasivši da će tobože na hadžiluk. Vratio se ranije, a da nije dobro proračunao kada će hadžije natrag s Ćabe. Ipak hadžije, kada se vratite, posvjedočiše da je bio na Ćabi. On je, međutim, šutio o Merdžan-kaduni sve dok nije umrla. Kada je umrla, klanjata joj je dženaza pred Ali-pašinom džamijom, jer je stanovala negdje u obližnjoj Gorici. Onaj hadžija što mu je Merdžan-kaduna pomogla, pošto se klanjala dženaza, sprpi tabut Merdžan-kadune na glavu i sam je odnese na Bakije (oko 2 1/2 do 3 km). Bio je krupan čovjek. Džematlije se tome čudile i prigovarale da je to nepropisno. Onda im on objasni što je doživio sa Merdžan-kadunom.

Po nekim drugim pričanjima reklo bi se za Merdžan-kadunu, da je ipak bila avamska evlija, jer svoj evlijaluk nije krila. U usporedbi Merdžan-kadune sa Đulbadžom zapaža se kongruentnost u pripovijedanjima o jednoj i drugoj (klanjanje na Ćabi uz istovremeno izbivanje u Sarajevu, pomaganje porodiljama). Kako je rečeno, i Merdžan-kaduni se pripisuje ista hićaja sa pašinim tespihom, a i to da je evlijaluk stekla strpljivošću (saburom). *Jer i za Merdžan-kadunu govori se da je keramet postigla pošto je sve najgore podnosila od muža koji je bio ters naravi (prznica), pijanica i slabo snabdijevao kuću. Ona ga je trpjela na godine. Često ju je tukao, a ona bi mu metni krpu u ruku na štap da mu se ruka ne bi našuljala dok bi je udarao (Hadži Hafiz Smail Fazlić).* Kad su o tome pitali Merdžan-kadunu, ona je rekla: „U mene je čojk bio pjanac. Za vratima je bila tojaga. Nikad ja ne bih postala evlija, da nije bilo te tojage. Ovo je dunjalučka (ovosvjetska) batina, da bih u gajbu (skrivenom) napredovala." Tako je derviš Ahmet-aga Šišić objašnjavao Ismet-agi Šogolju na koji je način Merdžan-kaduna došla do evlijanske mertebe (stepena).⁴¹⁾

Treća žena-dobra, po katalogu Poljanićeva anonimusa, bila bi „vaizkinja bula” *Nefisa kaduna*. Prema tom izvoru Nefisa kaduna bila je bula, vjeroučiteljica (obično ženskoj djeci). Isticala se i kao propovjednik („vaiskinja”), dakako u krugu žena.

40) Običaj muškog hodočašća Merdžan-kadunina groba spomenut je i u legendi o Bijeloj džamiji. - Upor. Muhamed Hadžijahić, Sarajevske džamije u narodnoj predaji II. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XXXII, 1, 1939., str. 221.

41) U istom smislu piše o Merdžan-kaduni i Seid M. Traljić u članku „Iz narodne tradicije sarajevskih muslimana” (Islamski Svjet IV/133 od 15 III 1935, str. 6). Traljić ovim povodom kaže: „Pričaju da žena može postati evlija za 40 dana, a muškarac ne može ni za 40 godina.”

Njezin grob koji se hodočastio bio je na Velikom grebju. Pod tim nazivom poznato je groblje više Nišana na Hridu.

Nefisa-kaduna iz popisa Poljanićeva anonimusa vjerojatno je identična sa Sitom Nefisom iz kataloga Odobašičke, odnosno Sitom Nefom, kako Traljić na jednom mjestu naziva Situ Nefisu.⁴²⁾

Grob Site Nefise R. Kadić lokalizira „iza Bakija” (isto dakle groblje gdje je ukopana i Merdžan-kaduna). Navodeći da je pohlepa ružna osobina, Kadić nastavlja: „Zato oni koji žele da im se 'gladne oči' zadovolje s onim što im je sudbina dodijelila, posjećuju mali, sa zemljom sravnjeni Nefin grob iza Bakija, koji je radi te svoje osobine i dobio ime: Grob site Nefe.”⁴³⁾ Ovaj se grob može i danas identificirati. Nalazi se podno groba Behai efendije Sikirića (umro 1938.) na Bakijama. Nišani su joj dobro utonuli u zemlju, a imaju kerametske znake („udubine poput findžana”).

Proizlazilo bi dakle da postoje dva kulturna mjesta s imenom Site Nefise: jedno na Nišanu, a jedno na Bakijama.

Pa i prema historijskim izvorima bile bi u Sarajevu dvije Site Nefise: jedna koju spominje Poljanićev anonimus, a druga koju spominje u Sarajevu 1660. godine putopisac Evlija Čelebija. Pod rubrikom Anekdote zanesenjaka Evlija Čelebija spominje u Sarajevu Abdi Čelebiju i Deli Nisa kadunu. Za nju kaže da je vidovita. „Ona je nadahnuta otkrivenjem i zanesena, ali dobra i povučena žena. Šetala bi kao da je gluha i nijema.”⁴⁴⁾

Iz ovog opisa Evlija Čelebije ne bi se za Deli Nisa-kadunu moglo reći da bi kao „gluha i nijema” te „povučena” žena sa enormnim ponašanjem pripadala nekoj organiziranoj derviškoj grupaciji već više odaje impresiju žene sa taumatičkim osobinama, još za života poznate kao evlija. Ima osnove da se pretpostavi da je ukopana na Bakijama, naročito za to jer se pouzdano zna da je druga Sita Nefisa, „vaizkinja-bula” ukopana na Velikom grebju.

O nekoj Siti Nefisi ima jedna zabilješka u još nenumerisanim fragmentima jednog djela o fikhu, koje se čuva u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Sarajevu (na što me je upozorio bibliotekar Biblioteke Mahmud Traljić). Na jednom listu tog djela, očito otac Site Nefise zapisao je da mu se 25. džem. II 1165. rodila kći Sita Nefisa, što će reći dana 10. maja 1752. Iz druge jedne zabilješke na istom listu saznaje se da je imao osamnaestoro djece (tri put mu se rodili blizanci). Dalje je zabilježio da mu braća stanuju u selu Goleš (Goleš-Komar, Travnik?), a zabilježio je da je datum izgradnje džamije u Golešu godina 1166. (1752).

Neuvjerljivo bi bilo da bi ova Sita Nefisa, rođena 10. maja 1752. bila identična sa vaiskinjom - bulom Nefisa-kadunom, ali ijednu takvu misao ne treba odmah odbaciti. Ako jeste, onda bi Vaiskinja - bula bila po svoj prilici porijeklom iz sela Goleša, gdje su joj živjeli stričevi, a otac, postigavši određenu naobrazbu (što to dokazuje da je bio u stanju služiti se i pisati turskim jezikom) vjerojatno se nastanio u Sarajevu. Nefisa bi, ako bi se potvrdila ova pretpostavka, živjela i djelovala u drugoj polovici XVIII stoljeća.

Ipak sam mnogo više sklon stanovištu, da Sita Nefisa, rođena 1752. nije identična sa Vaiskinjom-bulom. Zabilješka iz rukopisa u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Sarajevu i u tom slučaju doprinosi da se objasni fenomen Site Nefise u Sarajevu. Ako je naime osim dobre pod imenom Site Nefise postojala još i ova, rođena 1752., onda bi se

42) S. M. Traljić, ibidem, str. 6.

43) R. Kadić, ibidem, str. 9.

44) Evlija Čelebi, Putopis. Prevod, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović. Sarajevo 1967., str. 117.

moglo zaključiti da je bilo slučajeva da se u XVIII stoljeću nadijevalo ime Sita Nefisa, očito zahvaljujući popularnosti kairske Sitte i Nefise (ali i naših!). Ona je u sarajevskoj sredini postala sita, u smislu naše riječi sit, onaj ko se najeo. Arapska riječ Sittei, od Sejjidi, kojom se označavala pripadnost odličnom kurejševićkom rodu, shvaćena je kao da je naša riječ. U istome duhu, i Sita Nefisa, ukopana na Bakijama, postala je ideal za one koji su zadovoljni s onim što im je Allah dao. Obračali su joj se, kako je rečeno, oni kojima je želja da zatome glad prema dunjalučkim (ovosvjetskim) dobrima.

Rečeno je da među ženskim zijaretgahima Kalaba spominje i grob Kaimi-babine žene u Kaimi-babinoj vekilhani. Ne navodi joj ime. Ova vekilhana identična je s tekijom šejh Hasana Kaimije s desne strane Miljacke u Latinluku (niže Ćumurije ćuprije, na mjestu gdje je za stare Jugoslavije bila Policijska direkcija, danas Općinsko javno tužilaštvo i Centar za strane jezike).

Za ova naša razmatranja od važnosti je sam naziv vekilhana za tu tekiju, a nije nevažno niti saznanje, da se upravo u toj vekilhani (sigurno u njezinu dvorištu) nalazio grob Kaimijine žene. Na prostoru od tekije do obližnje Abdulah-pašine džamije (na mjestu današnjeg doma JNA)⁴⁵⁾ bila su još tri zijaretgaha: dobri i učeni delil iz Medine, koji je ukopan u samoj tekiji oko 1780. godine, kao i grobovi šejhova Abdulaha i Osmana.

Kaimijina tekija, odnosno preciznije, vekilhana, nastala je tako - kako su to zapisali šejh Sejfudin Kemura i dr Ćorović - što je šejh Hasan Kaimija svoju kuću za stanovanje u Ćumuriji ulici, gdje je rođen, pretvorio godine 1660. u tekiju. Oni tvrde da je sagradio i obnovio i drveni most tamo gdje je most Ćobanija, koji bi se prema njemu prozvao Šejhanija ćuprija, dakle Šejhov most, a onda je ovaj most u narodnom žargonu označavan kao Šejtanija ćuprija (Đavoljev most).⁴⁶⁾

Postavlja se pitanje zašto bi Kaimija upravo 1660. ili 1664-1665. još prije izgnanstva u Zvornik (1682-1683) pretvarao svoju kuću u Latinluku u tekiju. Tvrdi se da je bio *šejhi-mejdan* Sinanove tekije⁴⁷⁾ i tu proveo halvet stojeći⁴⁸⁾ (kaimen), pa bi odatle potjecao i njegov naziv Kaimija. Imao je svoj *medžlisi-zikr* (ljude koji se žele posvetiti zikru) u Sinanovoj tekiji pa kakvi su razlozi da osniva u istom mjestu još jednu tekiju, i to u vlastitoj kući. Oznaka *vekilhana*, mislim, da rješava to pitanje. Vekil je naime šejhov zastupnik, a vekilhana mjesto gdje se obavlja zikir pod vodstvom šejhova zastupnika. Kaimijin zastupnik u vekilhani u Latinluku smatram da je bila upravo njegova žena. To se nameće kao zaključak prije svega iz razloga što je ukopana u dvorištu vekilhane, a to očito ne bi uslijedilo da nije posjedovala neku deredžu (stupanj) u duhovnom napredovanju, a i grob joj se kao dobroj hodočastio. Okolnost da je tu ukopana dovodi je u užu odnos sa vekilhanom. Osim toga su baš sarajevske

45) Riječ je o džamiji Muhsin-zade Abdulah-paše, izgrađenoj između 1721 i 1748. godine. U 1792. godini džamiju je obnovio Mustafa-aga Hadži Bešlija. Ne zna se kada je nestala. Spominje se još i 1812. u jednoj vakufnami.

46) Serbokroatische Dichtungen Bosnischer Moslims. Sarajevo 1912., str. XII. - U Sarajevskim džamijama, str. 253. Kemura postanak ove tekije datira u 1075/1664-65. godinu.

47) Pojmom šejhi-mejdan označuje se kada šejh ima tekiju odnosno mjesto gdje predvodi zikrom. Može se naime dogoditi da je neko šejh, a da nema svog mejdana (tekije, mjesta).

48) Halvet je duhovna vježba. Obavlja se uvijek uz odobrenje šejha, koji određuje način kako će se halvet vršiti. Halvet znači osamljenje u odvojenu prostoriju (halvet) u koju niko ne ulazi, osim s vrata osoba koja dodaje hranu i dr. Halvet može trajati tri, deset ili četrdeset dana. Provodi se pri jednom strogom režimu, obično pri kori suha hljeba i vodi. Šejh određuje virdove koji će se učiti.

kaderije, kako ćemo vidjeti, zasnivale ženske medžlisi zikre. Iz ovoga proizlazi da bi Kaimija, kao kaderijski šejh, u svojoj vlastitoj kući uspostavio preko svoje žene kao svoga šejhovskog zastupnika vekilhanu za žene. Tekija u Latinluku bi - prema tome - prije Đulbadžine tekije na Hošinu brigu bila badžijanska tekija.

Treba ukazati i na još jedan drugi momenat: Kad se naime zna da je Kaimijina žena ukopana u Sarajevu, a on kao pučki tribun u dane gladi 1682/83. protjeran u Zvornik, najlogičnije je pretpostaviti, da te godine Kaimija nije imao žene, jer bi inače s njim otišla u Zvornik. Kaimijina žena dakle 1682/83. nije bila među živima. U prilog takvoj pretpostavci može se navesti i predaja da je Kaimija, došavši u Zvornik, odsjeo u musafirhani kod neke begovice, pa se s njom oženio (predaja od moga oca hadži hafiz Džemaludina, koji je umro 1955. g odine). Od Kaimijine porodice u Zvorniku zna se za njegova sina (od prve ili druge žene?), koga treba uvrstiti u katalog pisaca Bosanaca koji su pisali na arapskom jeziku. Do 1962. u Kaimijinu turbetu na zvorničkoj Kuli čuvala se jedna rukopisna rasprava iz oblasti gramatike, kojoj je kao autor označen Kaimijin sin (rukopis, poklonjen predsjedniku UAR Nasiru, čuva se sada u Kairu).⁴⁹⁾

Kaimijina prva žena, čiji je grob postao zijaretgah, umrla je prema tome prije 1682-1683. godine.

Čini se da je sa smrću Kaimijine žene vekilhana u Latinluku prestala da služi ženama - dervišima (pa je tada mogla biti osnovana badžijanska tekija na Hošinu brigu).

U Kaimijinoj vekilhani javlja se onda kao glavar popularni Šejh Sahin, ukopanu malom groblju pod Panjinom kulom, do sada - kako se čini - pogrešno označavan kao šejh Sinanove tekije. Šeh Šahin (Soko, a i osnivač kaderijskog reda Abdul Kadir Gejlani je Bijeli soko, Bazi el-ešbeb, Soko) - a ne Kaimija - podigao je Šejhaniju ćupriju. To se vidi iz jedne austro-ugarske karte, na kojoj je ucrtan ovaj most kao Šejh Šahin most (Šeih šahin Brucke).

Poslije 1697., a prije 1762/63. godine tekija je promijenila i usul (ceremonijal) tako da je postala nakšibendijskom. Međutim, nije se izgubio kult Kaimijine žene, pa je njen grob god. 1859/60. Salih Bajram Kalaba uvrstio u sarajevska kulturna mjesta.

Sada bi preostalo da se još osvrnemo na „Budalastu” Ajku, Havva-kadunu, Bejan-kadunu i Fatu u dulafu, koje nisu obuhvaćene prethodnim katalogima.

Naziv za Ajku „budalasta” ni u kom slučaju ne treba shvatiti kao da se radilo o umno poremećenoj osobi, jer takva osoba po islamskoj hagiologiji ni ne može biti evlija.⁵⁰⁾ Drugi naziv za Ajku jeste Ćorava Ajka.⁵¹⁾

Naziv „budalasta” je, po mome mišljenju, korumpirani izvedenica od riječi *abdal*, *budela*. To je, po učenju mutesavvifina, tesavvufskih znalaca, osoba produhovljena u tolikom stupnju da je svoja *nefsani* svojstva, tjelesne strasti, u potpunosti podredila

49) Nije posve isključeno da je ovdje riječ i o *evladi menevi*, sinu u duhovnom smislu.

50) Prema objašnjenju odličnog poznavaoća sufizma, koji je i sam sufija, Fejzulah ef. Hadžibajrića, umno poremećen čovjek ne može biti evlija. Budale su k'o hajvani, s tom razlikom što govore. Njima vladaju instinkti, a ne nadahnuća. Ono čime se pejgamberi odlikuju jeste vanredna bistrina, a to svojstvo karakterizira i evlije. Duševni bolesnik - nastavlja Hadžibajrić - nije u stanju (niti je dužan) obavljati ni vjerske dužnosti, npr. namaz. Nama se neki dobri može samo pričinjati da je duševni bolesnik (budala), dok on to stvarno nije. Npr. padne u *džezbu* (ekstatično stanje kao znak duhovnog zrenja za prelazak u tarikat), koja nam izgleda kao psihopatološko stanje i iz džezbe se ne vrati. Može se, kao npr. Jusuf-paša Ćuprić, iz opravdanih razloga pretvarati da je budala (po Bašeskiji Jusuf-paša je mecnun, meczub), a da to stvarno nije.

51) S. M. Traljić, ibidem, str. 6.

duhovnom. Spremnost za žrtvovanje i vlastitog života za više ciljeve dina, vjere, jeste prilika da se pojedinac uzdigne na stepen abdala. Ašikpašazade spominje kao pratioc osmanskih vladara u njihovim vojnim pohodima *Abdalani Rum*. To su - prema Kupruluji bile elitne čete, sastavljene od boraca, koje su se opredijelile da žrtvuju sebe i da svoj obični život zamijene jednim krajnjim samoprijegornim gazilukom (herojstvom). Onaj ko učini usluge dinu, pa je dostojan stupnja abdala, postaje član *ridžalul-gajba* (nevidljive hijerarhije erenlera). A svaki vremenski period (kutbi zeman) ima svoje erenlere, među kojima su trideset i tri abdala. Kada se broju abdala doda sedam *Jedilera* čine *Krkler* (Četrdesetoricu)⁵²⁾

Prema ovoj interpretaciji „Budalasta” Ajka isto je što i Abdal Ajka. Dosljedno tome među sarajevskim badžijanijama imali bi i ovu Ajku, koja se duhovno uzdigla na stupanj abdala.⁵³⁾

Određenu popularnost stekla je i *Havva-kaduna*. Ukopana je u nekadašnjem turbetu, sada grobovima pod vedrim nebom, u ul. Bistrik basamac 28. Danas se ne vidi ženski grob, jer se navodno našao ispod temelja stambene zgrade, izgrađene 1965. godine.

Prema saopćenju 80-godišnje Hajrije Borčak, čiji se otac Mustafa Pašić zajedno sa svojom ženom Esmom brinuo o tome turbetu, ovdje su ukopani šeh Šaban, šeh Ibrahim i Havva-kaduna. Za Havva-kadunu Hajrija kaže da je bila pomajka, ali ne zna da li šeh Šabana ili šeh Ibrahima ili eventualno obadvojice.

Mislim da je saopćenje iz kruga porodice koja je čuvala ovo turbe mjerodavnije od Kemurina pisanja, koje ću i ovom prilikom morati korigirati. Kemura naime tvrdi da su sa Šaban-dedetom ukopani 1285/1868. rufajski šeh Alija, a kasnije i njegova žena. Polazeći od toga da se bolje pamte događaji nego li imena, nema razloga da se odbaci Kemurino datiranje postanka Šaban-dedetova groba, i to „u vrijeme provale princa Eugena na Sarajevo 1109 (1697)”. Šaban-dede bi tom prilikom „poginuo u svojoj bašči... i tu ukopan.” Ako je pak Havva-kaduna pomajka Šaban-dedetova, onda je živjela u XVII stoljeću.

Među „sedam sestara” ubraja se i Bejan-kaduna. Pri tome se posebno spominje da je sestra Merdžan-kadune (koja je umrla 1695/96.), pa bi, s oslonom na predaju, tom vremenu pripadala i Bejan-kaduna.

Kadija Muhamed ef. Mujagić (umro 1957.), koji je imao imanje u Vinogradu, tvrdio je da je Bejan-kaduna ukopana u haremu vinogradske džamije. I Fatima hanuma Goro (umrla 1942.) pripovijedala je da je Bejan-kaduna ukopana u haremu vinogradske džamije, a također i Almasa hanuma Ramić rođ. Kumašin (umrla 1978.).

Tragajući za njezinim grobom ja sam, zajedno sa Mehmedom Mujezinovićem, poznatim stručnjakom za islamsku epigrafiku, pronašao na jednoj hrpi kamenja u haremu vinogradske džamije jedan ornamentirani uzglavni nišan koji je po načinu kako je modeliran derviški, sa ženskom kapom. Nišan je od mekanog kamena, koji je poznat u narodu kao „vodeni”. Ispod ženske kape prikazan je *dul* u kojem je *turuki-alije* sa 7 *diluma*.

Mislim da je to Bejan-kadunin nišan s obzirom da je ukopana u vinogradskoj džamiji, a ne spominje se da bi tamo u ranije doba bila ukopana još koja žena-derviš (iz

52) Učenje o ridžalul-gajbu ortodoksija gotovo bez iznimke odbacuje. No bez pravilnog razumijevanja učenja o ridžalul-gajbu teško je shvatiti i značenje pojedinih mjesta u muslimanskom epskom pjesništvu.

53) Među sarajevskim zijaretgahima poznat je grob još jednog abdala, Abdala Mahmuda Afika, mevlvijskog šejha, ukopanog na glavici više Šehove Korije. Živio je krajem XVI i početkom XVII st. Poznat je i kao pisac.

novijeg vremena potječe grob žene-derviša Behai ef. Sikirića, koja je tražila da se ukopa u istom groblju gdje i Bejan-kaduna).

Ime Bejan-kaduna u derviškoj interpretaciji postalo bi tako što se dotična žena bejan učinila (javno prokazala) kao evlija.

Bejan-kaduni se učilo naročito u slučajevima ako neko šta izgubi, pa da mu izgubljeno bude bejan (objelodani se).⁵⁴⁾

Posljednja koja se navodi među „sestrama” bila bi Fata (Atifa) u dolafu.

U džamiji Mokro-zade Hadži Sinan na Čebedžijama (koja potječe iz XVI stoljeća) nalazi se navodno grob neke djevojke, koju jedni nazivaju Fatom, a drugi Atifom (hipokoristik od Atifa je Tifa, a od Fate-Fatime Tima, pa je moguće usljed sličnosti izgovora Tima i Tifa došlo do ovakve identifikacije). Neki je nazivaju i „Šehit djevojka u Čebedžijskoj džamiji” (Lejla Tuzlić).

Mjesto koje se pokazuje kao Fatin grob faktički je jedan dolaf (Sarajlije izgovaraju dolaf) širine 82 cm, visine 108 cm i dužine 142 cm, koji je ugrađen u prizemni prostor do zida ispod stepenica koje vode na musandaru (balkon iznad ulaznih vrata) s lijeve strane od ulaza u džamiju.⁵⁵⁾

Džamija je, uz vinogradsku, poznata po tome što se u nju išlo na murad, a kult Fate je svakako tome doprinio. Saime hanuma Karahodža me uvjeravala da bi kao djevojka zajedno sa drugim djevojkama prala i prostirala čebedžijsku džamiju pa da bi znalo „zatutnjati i zaklepetati”, a to se tumačilo kao da se javlja ova djevojka.

Prema tradiciji, koju sam čuo od Hilmije Sarije, ova djevojka se zvala Atifa (njemu je nepoznato da se spominje i kao Fata). Kada je princ Eugen popalio Sarajevo stradala je i čebedžijska džamija. Štaviše, u požaru je izgorio i njen muzejin. Nije bilo sredstava da se džamija odmah napravi. Na to je djevojka Atifa dala svo svoje djevojačko ruho, pa se od toga obnovila džamija.

Tradicija dakle vremenski determinira Atifu-Fatu u doba odmah poslije princa Eugena, a to znači na početak XVIII st. Tradiciji bi se moglo povjerovati i ako se ogleda spisak i stanje postradalih objekata poslije katastrofe napravljen 1112/1700-1701. U njemu stoji da je mesdžid Mokro-zade Hadži Sinan pri neprijateljskoj navali izgorio i da je ruševina. Iz spiska se vidi da je gro džamija tada već bio popravljen, dok to nije slučaj sa Mokro-zade džamijom.⁵⁶⁾

Na ovaj način tradicija se indirektno potvrđuje.

Po drugoj verziji tradicije, koju sam zabilježio od bula Raife hanume Misirlić, ćafirski vojnici (očito princ Eugenova soldateska) hvatala je i obeščašćivala djevojke, pa su pošli i za Fatom. Fata je poletjela u čebedžijsku džamiju i sakrila se u dolaf. Vojnici pođu put dolafa i otvore ga, da bi ugrabili Fatu, ali se začudiše, kad je u dolafu ne nađu, iako su vidjeli kada je unišla. Fata se sakrila u dolaf, ali se gajb učinila (iščekzla).

54) Postoji i banjalučka Bajan kaduna (pogrešno označeno Bejan-kademi). Ona je pašina kći. Na snu je vidjela kako Švabe prelaze Savu i dolaze u Banja Luku i kako će ona tom prilikom poginuti (radi se o poznatoj banjalučkoj bici 4. augusta 1737). Sanjala je kako su je ukopali pod čoškom njene kuće. Sve se to obistinilo (obejdanilo). S njenog groba „kod Ademage Blekića dućana” djevojke bi uzimale zemlju, metni je pod jastuk, da bi usnile sudenika. Zemlja se (slično kao s groba Žutog hafiza u Sarajevu) morala vratiti (npr. Muhamed Hilmi Hodžić, Iz muslimanske folkloristike, Razgovor na sijelu. Behar IX/16 III 1909, str. 248.

55) U dolafu je improvizirana po dužini minijaturna kubura. Vrata su zastakljena staklom ovalnog oblika, pa kada je unutrašnjost dolafa osvijetljena vide se konture kubure.

56) O tome popisu raspravlja Zejnil Fajić u ovom svesku Anala.

Po ovoj drugoj, poetičnijoj verziji, dolaf dobiva jedan drugi smisao. Nije grob. Ni po islamskom konceptu - prema kojem grob ne može biti u džamiji - na ovom mjestu ne bi mogao biti grob.⁵⁷⁾

Dosadašnja razmatranja o badžijanijama odnosila su se, s izuzetnom badžakadune na Ilidži odnosno Blažuju, na Sarajevo, pa se postavlja opravdano pitanje, da li je i u drugim dijelovima Bosne bilo badžijanija, odnosno da li ima bilo kakvih tragova koji bi upućivali na njihovo djelovanje.

Dok se ne izvrše detaljnija ispitivanja u mogućnosti sam da skrenem pažnju na dva indirektna podatka. Jedan se odnosi na Donju Tuzlu, a drugi na Mostar.

U Donjoj Tuzli javlja se dobrotvor pod simptomatičnim imenom Hadži Badžekadun, osnivač medrese.⁵⁸⁾ O njoj ne bi znali ništa, da nije dobar poznavalac kulturne historije islama, prof. Abdurahman Adil Čokić slučajno o tome ostavio jedan podatak. On je u članku, objavljenom 1952. godine govorio o muslimankama u javnom životu Bosne i Hercegovine. Nakon što je konstatirao da su se muslimanke u nas u tursko doba slabo isticale u javnom životu, kaže: „Iz toga doba u Tuzli su poznate Hadži Badže kadun, koja je u Tuzli podigla medresu i ostavila veće vakufe za njezino izdržavanje te Amber hatun, koja je podigla mekteb i džamiju i ostavila vakuf za iste. O životu ovih žena” - završava Čokić - „nije ništa poblize poznato”.⁵⁹⁾

Medresa Hadži badže kadun postojala je uporedo sa Behram-begovom medresom, koja je „popovno načinjena i oživljena” na samom početku XIX stoljeća. Nije poznato koja je od ove dvije medrese starija. Jedna od ovih medresa spominje se u oktobru 1674. u izvještaju biskupa Olovčića kao „Collegium impiorum Softarum”. Medresa Hadži Badže kadune bila je locirana pokraj Poljske kapije, dakle u samom centru stare Tuzle. Još do 1898. u njoj je učio Ahmed Lutfi Čokić.⁶⁰⁾

Postoje, na koncu, zaključivanjem a posteriori, i izvjesne indicije o badžijanskom djelovanju u Mostaru.

U ovome pravcu je instruktivan jedan novinski napis,⁶¹⁾ u kome stoji i ovo:

„Ženske tevhide i zikir učile su hodže (u Mostaru se ne kaže učenoj ženi bula, nego hodža, za razliku od hodža-muškarac). U prijašnja vremena, dok su postojali ženski nereformirani mektebi gdje su djecu podučavale hodže, četvrtkom prije podne su se okupljale žene i ženska djeca, nekada i čitave cure. Učio se najprije Jasin, Hamim (Duhan), Feth, Vakia, Mulk, Rahman, Amme, posljednja tri ajeta sure Bekare i sedam ajeta Šehidellahu ennehu, Kulillahumme malikel-mulki. Iza toga se zikir činio učeći veliki tespah tekbara i salavate s Ajetel Kursijom, a onda se učilo hiljadu puta La ilahe illellah, iza čega se poklanjao kiraet i zikir za dušu Alejhisselamu, ashabima i Hasani Basriji.”

Derviška usmjerenost ovog tevhida vidi se po evokaciji Hasani Basrije, Hasana iz Basre (642-728.), jednoga od tabiina, kojega neki derviški redovi - konkretno

57) Jedna tradicija o Fati u dulafu objavljena je u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena XXX, sv. 2, 1936., str. 232.

58) Ipak nije isključeno da bi Hadži Badža kadun moglo biti samo vlastito ime. Nije spomenuta ni u katalogu zijaretgaha zvorničkog sandžaka.

59) A. Adil Čokić, Muslimanka u domu i javnom životu kroz istoriju. G. VIS-a III, 8-12, aug. dec. 1952, str. 229.

60) Upor. tuzlanski Hikmet V, br. 55, 14 I 1934., str. 206.

61) A. H. Selmanović, Mostar između dva šejha. Preporod VI 21 (124), 1. novembra 1975.

mevlevijski i kaderijski - uzimaju odmah poslije imama Alije na čelo svojih silsila.⁶²⁾ A u Mostaru treba upravo najprije pomišljati na mevlevizam. Zna se da su već od 1601. godine, a možda i ranije, u Mostaru postojala jaka mevlevijska uporišta. Nije isključeno da na putu mevlevizma nisu ni žene mnogo zaostajale za muškarcima. No spomen Hasani Basrije dopušta, među ostalim, i mogućnost o kaderijskoj usmjerenosti Mostarkinja. I u kaderijskoj silsili, npr. šejh Mehmeda, šejha Sinanove tekije, sreće se ime Hasana iz Basre, također odmah poslije halife Alije.

Ako bih pokušao rezimirati do sad iznesene podatke koji ukazuju na postojanje određenog derviškog usmjerenja i okupljanja žena u Sarajevu, a možda i u ostaloj Bosni, mislim da je nesumnjivo da se jedan ovakav pokret dobro afirmirao. Građa koju sam uspio sakupiti uglavnom je etnografska, no ni u kom slučaju manje historijski uvjerljiva. Brojne tradicije o Đulbadži, Merdžan-kaduni, Sitoj Nefisi itd. pokazuju da to nisu nekakva mitološka bića, niti legendarne ličnosti iz dalekih islamskih zemalja, već istaknute žene koje su na određen način djelovale u našoj sredini. O njima se razvio, prije svega među ženama pravi kult, koji se očitovao u hodočašćenju grobova ovih žena, učenju tevhida, poklanjanju fatiha, obraćanju radi ispunjenja želja (murad), lakšeg poroda, liječenje i sl. Nisam, dakako, pozvan da ulazim u pitanje doktrinarne opravdanosti svih tih izljeva ove pučke pobožnosti. Radilo se u svakom slučaju o ženama, duboko odanim vrednotama islama, koje su, u težnji za približavanjem Praizvoru, svojom ustrajnošću u vršenju dobrih djela, pobožnošću i odricanjima kod svojih suvremenika izazivali duboki respekt, pa su, često još za života i nakon smrti proglašavane dobrim. Ja bih dodao i to da se ove žene nisu odlikovale samo jednim visokim stupnjem duhovnosti, već su razvijale i prosvjetiteljsko djelovanje. Podsjećam da Bašeskija za jednu od badž-kaduna kaže da je „poznata hodža”, Nefisa-kaduna je „Vaizkinja bula”, Badže-kadun u Tuzli osniva medresu, a Đulbadža u Sarajevu vakuf.

Iza ovih badža kaduna stajala je vjerojatno široka masa pristaša i simpatizera badžijanskog pokreta. Još u doba između dva rata uspomena na žene-badžijanije bila je živa. Uživale su velik respekt, naročito kod muslimanskog ženskog svijeta.

Donekle se može i vremenski determinirati djelovanje badžijanija. Kao prvi organizacioni početak može se uzeti osnutak vekilhane u Latinluku, a to je bilo negdje oko 1660. i 1665. godine. Posljednji poznati historijski zapis o jednoj badž-kaduni je iz 1767/68. godine. U tome vremenskom rasponu od ravno jednog stoljeća, mislim, pada najvažnije djelovanje badžijanskog pokreta.

Treba da se kaže i o tome u čemu se sastojalo učenje badžijanija, njihovi obredi i uopće njihovo djelovanje.

Sam naziv u ovom pogledu može malo pomoći s obzirom da je mijenjao značenje. Pa ipak gotovo kao sigurno može se uzeti da su se pod pojmom badž-kaduna u XVII i XVIII st. u nas podrazumijevale žene koje su se uključile u asocijaciju badžijanija, žena-derviša.⁶³⁾

62) Upor. silsilu (duhovnu genealogiju) između str. 520-521 u djelu Muradgea d'Ohsson, *Allgemeine Schilderung des Othomanischen Reichs*. Zweyter Theil. Leipzig 1793; dalje Cl. Huart, *Les saints des derviches tourneurs*. Tome deuxième. Paris, 1922. str. 432.

63) Sve do danas ima u Sarajevu i drugim centrima, a ranije je bilo mnogo više, muslimanki, koje se priznavale pripadnicima pojedinih derviških redova. Kaderijski derviš Mujaga Strik (1899-1980.) slušavao je kako je negdje pred okupaciju 1878. u Sinanovoj tekiji neka žena imala svoj ćullah i džube. Za nju se govorilo da je zajedno sa muškarcima - kaderijama pristupala u halku gdje se obavljao zikir. - Jedna žena,

Kakva je to bila asocijacija mislim da proizlazi iz jednog dokumenta, datiranog sredinom zilhizeta 1168., odnosno krajem septembra 1755. godine. Taj dokumenat je hilafetnama šejha sarajevske Sinanove tekije Hadži Mehmeda sina Hasana es-Sekak Bosnevijske, popularnog Šeh Mehmeda kojom ovlašćuje svoga sina Abdulkadira i daje mu instrukcije za šejhovski položaj u Sinanovoj tekiji u Sarajevu (na koji nije nikada nastupio).⁶⁴⁾ Gotovo pri samom kraju hilafetname ima i ovo mjesto:

„Spomenuti šejh uvodit će u zikr (talkin činiti) i postavljati na sedžadu one koji su dostojni, i to prema svome uviđaju. Također može da odabere i postavlja i pobožne žene, one koje su na pravom putu, koje vole Abdul Kadira Gejlaniju. Uzet će od njih ahd (zakletvu), a one koje ne budu dostojne svrgavat će. I dozvolit će pobožnim ženama da one uspostavljaju tarikat, koga one hoće a i smjenjivat će (koga one hoće). Ovo im je dozvola...”

Dajući ovlaštenje Abdul Kadiru, koji će ga naslijediti poslije smrti na položaju šejha Sinanove tekije, šejh Mehmed je posebno ovlastio Abdul Kadira da, po svojoj diskrecionoj ocjeni, prima u tarikat odgovarajuće kandidate, i što je za nas od posebnog interesa, da uspostavlja tarikat i među ženama. Nema sumnje da šejh Mehmed nije bio prvi koji je u tarikat uvodio žene, već je nastavljao tradiciju Sinanove tekije koju je očito prakticirao on kao i njegovi prethodnici. Ovo uvođenje u tarikat praćeno je u derviškim redovima naročitim svečanim činom zvanim *talkin* (ili *talkini-zikr*) i *bejat* (ili *ahdu-bejat*). To je ono što se u dokumentu označuje još i izrazom postavljenje na sedžadu, odnosno posađivanje na post. Čin se sastoji u tome da šejh i kandidat najprije klanjaju dva rekata. Poslije toga sjednu jedan spram drugoga, obično u nas na ovnovsku kočicu (sedžada, post, pustećija), dodirujući se koljenima. Pristupa se talkini-zikru tako što se tri puta izgovara Lailahe illellah i odgovarajući ajeti, a prethodno se zatvore oči. Prvo uči šejh, a za njime kandidat, ali tako da šejh čuje njegovu učenje. Po tome kandidat polaže zakletvu (ahdu bejat) uz rukovanje sa šejhom (mubajea). Na kraju šejh uči dovu, a poslije toga kandidat ljubi u ruku šejha.

Onaj koji je obavio talkin i bejat dobiva od šejha *inabu* ili *izunamu* u pismenom obliku u kojoj mu šejh određuje šta će dnevno učiti (*virid*).

Prilikom talkina i bejata kod ženskih kandidata, koljena se ne dodiruju, a umjesto rukovanja šejh i kandidat stavljaju svoje desne ruke u posudu vode, ali tako da im se ruke ne dodiruju.

Polaganjem bejata derviški kandidat postaje murid.

Ceremonijal je gotovo isti i prilikom promaknuća murida u šejha s time što se izostavlja bejat (koji se daje samo jedanput). Pretpostavka je za to napredovanje u tarikatu putem duhovnog usavršavanja, izobrazbe i odanosti.

Trebalo je, mislim, dati ova objašnjenja da bi se ocijenio obim ovlaštenja koja su imale badžijanije. Šejh Sinanove tekije je taj koji je postavljao kao svoje vekile

imenom Hanifa, unuka šejh Husejn-babe Zukića (umro 1799.) bila je derviš u nakšibendijskoj tekiji u Vukeljićima (Refik M. Hadžimehanović, Nakšibendijska tekija u džematu Živčićima. Tuzla 1976., rukopis, str. 27). Meni je 80-godišnji Fikrija Šehović, sin mevlevijskog šejha Ruhi efendije, pričao u januaru 1980. da je njegova nana, žena Fikri-dedeta Šehovića, bila mevlevija; stanovala je s mužem u tekiji. Šemsa hanuma Hadžiomerović, rođ. Dino (umrla 1937.) „od djetinjstva je u tarikatu”. Njezina kćerka Sadeta Hadžiomerović iz Visokog (umrla 17 I 1980.) imala je inabu (ispravu o pristupanju u tarikat), koju joj je izdao nakšibendijski šejh Abdulatif ef. Hadžimejlić (umro 1952.); inaba joj je prigodom ukopa stavljena na prsa i s njom ukopana. Meni je 77-godišnja Saima hanuma Karahodža u maju 1979. govorila da ju je otac „podervišio” još dok je bila djevojka. Tarikatu pripadaju i dvije aktivne bule: hadži hafiz Saliha Leto i hadži Rasema Husejnbegović; uveo ih je u tarikat hafiz Sabit ef. Zaimi, muderis iz Vučitrna.

64) Original hilafetname u Istorijskom arhivu grada Sarajeva, orijentalna zbirka pod 1/2. Prijevod hilafetname izvršio mi je Fejzulah Hadžibajrić.

(zamjenike) badž-kadune između pobožnih duhovno uzdignutih simpatizera kaderijskog reda. Od njih se uzimao ahd. Ove su žene - vekili uvodili u tarikat druge žene po svojoj slobodnoj ocjeni. Ne kaže se izričito da će žene - vekili uzimati od žena i ahd. To je važno napomenuti s obzirom da je u praksi bilo slučajeva da je šejh - u našem slučaju ženski vekil - bio ovlašten da uvodi u tarikat putem talkina muhibbe (simpatizere), bez ovlaštenja na polaganje zavjeta (ahda). Možda je to bio slučaj i sa sarajevskim (i bosanskim) badž-kadunama. Badž-kadune bi bile samo transmiseri između šejha Sinanove tekije i derviški orijentiranih žena, analogno praksi iz Muhamedova doba, kada su žene poput Hatidže i drugih „majki vjernika” bile transmiseri u vjerskoj indoktrinaciji između Muhameda i žena koje su primale islam.

Kako je praksa uvođenja odabranih pobožnih žena, koje su onda dalje među ženama uspostavljale tarikat, bila statuirana u Sinanovoj tekiji, a to koincidira s pojavom žena-derviša-badžijanija, mislim da je logično zaključiti da je sarajevskim badžijanijama Sinanova tekija bila matična tekija (asitane). Međutim od presudne je važnosti da su sarajevske badžijanije imale, kako smo vidjeli, svoju tekiju. Vekila tekije postavljao im je i smjenjivao ga šejh Sinanove tekije.

Sa ovakvom jednom praksom, mislim, da je započeo već šejh Hasan Kaimija osnivanjem vekilhane u svojoj kući u Latinluku pod vodstvom svoje žene. Ubrzo je zatim osnovana badžijanska vekilhana na Hošinu brigu. Na čelu badžijanske tekije u ovo doba mogla je stajati Merdžan-kaduna, a poslije njene smrti 1695/96. druge badž-kadune.

U kontekstu ovih razmatranja želim još nešto napomenuti o motivima hićaja o badžijanijama te o badžijanskom simbolu.

Kao što proizlazi iz priopćenih hićaja u pripovijedanjima o sarajevskim badž-kadunama najčešće se ponavljaju dva motiva: jedan je ono što Goldziher naziva „brisanje distanci” (suppression des distances)⁶⁵⁾, u sufijskoj terminologiji *tayy mekan* (smotavanje, savijanje mjesta), pri čemu se naučava da se ne može fizički biti prisutno u isto vrijeme na dva mjesta, ali može fizički na jednom, a duhovno na drugom mjestu, ili fizički i duhovno na drugom mjestu. To je rašireni *kariki ade* (čudnovati događaj) u islamskoj hagiologiji.

Drugi ponavljani motiv, o ženi koja dopušta da je muž tuče i zlostavlja, pa mu to ona štaviše olakšava stavljajući pamuk, krpu ili peškir na štap da ne bi našuljao ruku ili mu sama usijeca i donosi štapove kojim je tuče, nema temelja u tesavvufu. Spadao bi u tzv. *hurafu*, isprazne riječi, izmišljotine. To, međutim, ne znači da se tako nešto jednoj od đulbadža doista nije događalo, pa se onda priča prenijela i na karikirano, a to se uzimalo kao primjer strpljivosti, *sabura*. A strpljivost je vrlina koja je posebno istaknuta u kodeksu tesavvufskog morala.⁶⁶⁾

Tradicija o ženi koju muž zlostavlja, a ona mu to čak olakšava potvrđujući se u svojoj strpljivosti, mogla je biti inspirirana i motivima o muževima u sličnoj ulozi, koji strpljivo podnose zlostavljanje od strane svojih žena i postaju evlije. Najpoznatiji takav motiv zastupljen je u Mesneviji Dželaludina Rumije (1207-1273) u priči o evliji Hasanu Hrkaniji.⁶⁷⁾

65) Goldziher, ibidem, str. 175-6.

66) Upor. Ahmed Zarifi-baba, Zbirka savjeta i uputa. S turskog preveo, predgovor i rječnik napisao Adem Karadozović. Sarajevo 1390-1970., str. 54-55. - U motivima svjetske usmene književnosti po sistematizaciji Thomsona (pod S 410) zastupljeno je mučenje žene, ali motiv koji se pripisuje đulbadžama nije registriran. Upor. Stith Thomson, Motif-Index of Folk-Literature. Copenhagen 1955, II izd.

67) U Mesneviji je ispričana zgodna, kako je neki čovjek putovao mjesec dana da bi vidio i sastao se sa evlijom Hasan Hrkanijom. Došavši napokon do Hrkanijine kuće nije ga tu zatekao. Hrkanijina žena

Napokon da kažem nekoliko riječi i o badžijanskoj simbolici. Pri tome upozoravam na dva nišana (nadgrobna spomenika) na osnovu kojih se, mislim, može s razlogom pretpostaviti da su badžijanije - analogno drugim dervišima - imali svoj simbol. Bio je to *đul* stilizirana ruža (rozeta), koja se vjerojatno vezla, odnosno postavljala na kapi koju su nosile badžijanije, a onda je to preneseno na nišane. Kako je izgledala ta badžijanska kapa lijepo se vidi na nišanu u vinogradskoj džamiji za koji mislim da pripada Bejan kaduni (vidjeti sliku).

Đul kod derviša u obliku je kružnice; nekada je to pletenica u formi kružnice. Prva kružnica, vanjska označava 18.000 svjetova („on sekiz bin alem”), koji čine minijaturu Univerzuma.⁶⁸⁾ Druga kružnica sa 12 (ili 7) sastavnih dijelova čini 12 odnosno 7 derviških redova (*turukialiyye* = visoki tarikat). Treća, još uža kružnica čini *ali-aba*, odnosno *ehli bejt*, *hamsei ali aba* (Muhamed, Alija, Hasan, Husejn, Fatima). Tačka u kružnici predstavlja *Vahdeti vudžud* (Božije jedinstvo).

Na ovaj način koncipiran je i đul kod badža-kaduna.⁶⁹⁾

Na anonimnom badžijanskom grobu na Ravnim Bakijama (pokraj Site Nefise) prezentiran je đul u formi rozete sa savitim trakama (Wirbelrosette). Tih traka je dvanaest (dvanaest diluma-tarikatskih išareta).

Bit će da su po đulovima koje su imale na kapama badž-kadune u nas nazivane đul-badže.⁷⁰⁾

obasula je najgrubljim pogrđama i Hrkaniju i gosta. Gost ipak saznade da je Hrkanija otišao u šumu po drva, pa u tom pravcu krenu. Brzo je ugledao čovjeka sa bremenom natovarenih drva gdje jaše na lavu, a u ruci okreće mjesto kandžijom - zmijom. Bio je to Hrkanija. Upitao ga je ko mu je ona žena zebanija (paklenska aždaha). Hrkanija je odgovorio da je to njegova žena, ali da je nije strpljivo podnosio, ne bi jahao na lavu niti bi ovaj bič (pokazujući zmiju) bio u njegovoj ruci.

Vrlo je popularna i priča (koju sam više puta čuo, među ostalim i od Fatime hanume Mujezinović, rod. Foćak) o dvojici derviša u pustinji, kojima se pridružio i treći, pa su putujući ostali bez hrane. U to je jedan od derviša proučio neku dovu i hrana se pojavila. Drugi dan učinio je dovu drugi derviš i oni se opet nahranili. Treći dan rekoše dervišu, koji se pridružio onoj dvojici, da je njegov reda da prouči dovu. On reče da ne zna kakva se dova čini, pa da bude uslišana i da tako dobiju hranu. Ova dvojica kazашe mu: Čuli smo da ima jedan veliki mazlum (čovjek kojemu se čini zulum, naivčina), kojega žena muči. Ide dotle da mu stavi tekne (korito) na leđa i tako pere haljine. Kad smo molili Boga da nam podari hranu, zaklinjali smo Boga tim mazlumom da nam pošalje nafaku. Čuvši to treći derviš - a on je bio taj mazlum, reče svojim saputnicima: „Ođoh ja kući da i dalje trpim zulum žene. Mogao bih izgubiti evljaluk, koji sam već stekao, ako budem daleko od kuće.”

Ovo je zapravo varijanta legende koja se pripisuje glasovitom turskom pjesniku - mutesavfinu Junuzu Emre (1240-1320). Po toj legendi Emre je trideset godina služio svoga šejha Tapduka Emrea, ali je u jednom momentu, razočaran, napustio šejha i odlučio se da oputuje. U jednoj pećini, gdje je trebao prenoćiti, sretne sedmoricu bogouđodnika. Svaku je noć jedan od njih zamolio večeru i ona se na čudesan način pojavljivala. Onda je došao red na Junuzu Emrea. I on je zamolio večeru, i to u ime onog čovjeka za kojeg su molili bogouđodnici. Na to se spustiše dvije večere. Junuz upita prisutne da mu kažu u ime koga su molili večeru. Rekoše mu: U ime onoga bogouđodnika koji je trideset godina posluživao Tapduka Emre. Čuvši to Junuz Emre odmah se vrati svome šejhu da mu i dalje služi (V.B. Kudelin, Poezija Junusa Emre. Moskva 1980, str. 20).

68) U islamskoj kozmogoniji operira se i sa 70.000 kao i sa 360.000 svjetova.

69) Đul na tadžu šejh Abdurahmana Sirrije s Oglavka (umro 9. aprila 1847.), koji se čuva u njegova potomka Halid ef. Salihagića, koncipiran je tako, da je na njemu tri puta ispisan *ismi azam* i označen *muhri Sulejman*.

70) Otišlo bi se, mislim, daleko, ako bi se brojne Đul-Esme, Đul-Behare, Đul-Fatme i sl. u muslimanskim narodnim pjesmama proglasile badžijanijama. Ovdje je izraz „đul” - ruža uzet kao epiteton ornans, da se predstavi fizička ljepota pojedinih žena.

U zaključku bih rekao da su naše badžijanije jedna dosta originalna pojava. Asocijacije žena-derviša rijetko se sreću, naročito u poznije doba. Koliko je poznato, jedino su bektašije i danas otvorenije prema ženskim pripadnicima utoliko što tamo žene sudjeluju otkrivena lica u bektašijskom ceremonijalu.

Inače je opća pojava da se sreću žene-derviši, kako to uočava i D.B. Macdonald⁷¹⁾, dodajući da ih prima u red sam šejh, ali ih najčešće podučavaju i uvode u obrede ženski derviši, a onda uvijek svoje zikrove održavaju odvojeno. Kao što je pokazano, u Sarajevu je samo badž-kadunu uvodio u tarikat šejh, a žene-derviši imale su za svoj međžlisi zikr tekiju. Macdonald napominje da je u srednjem vijeku bilo posebnih zadužbina i konvenata za žene „ali su sad čini se samo tercijarke”, pa se dakle ženske tekije javljaju u daljoj prošlosti islama, dok se u nas mogu datirati u drugu polovinu XVII i prvu polovinu XVIII stoljeća, u vrijeme, kad ih - prema dosadašnjim saznanjima - drugdje nije bilo.

U nas su, kako je rečeno, badžijanije činile posebnu asocijaciju. Pripadale su, barem u Sarajevu, kaderijskom tarikatu. U tome tarikatu prevladavao je sistem samostalnosti u upravljanju bratstvima. Pojedine su zavije bile nezavisne a veze između njih i centrale u Bagdadu vrlo slabe.⁷²⁾ Tako je i sarajevska Sinanova tekija išla samostalnim putem. Zahvaljujući toj organizacionoj samostalnosti mogla je nastati i jedna originalna forma okupljanja žena, koje su pokazivale sklonost ka jednom produhovljenijem životu.

Badžijanski đul na jednom nišanu na Ravnim Bakijama

71) Enzyklopadie des Islam (njem, I izd.), str. 990-1.

72) A. J. Wensinck und J. H. Kramers, Handwörterbuch des Islam. Leiden 1941., str. 251.

Uzglavni nišan sa đulom Bejan-kadune u haremu Vinogradske džamije

---

The terms „badža, đulbadža, badž-kaduna or badžijanija appear in different meanings in the course of time. The term originates from the Turkish word „baci” with the meaning of elder sister. At the first time that term designated women in tarikat (dervish order) analogously to the term brother for the male members of tarikat. A tarikat feature of the expression „badž” was forgotten later but it revived in Sarajevo and Bosnia in the second half of the 17th century. The author proves that a famous poet who wrote in Turkish and Serbo-Croatian Sheik Hasan Kaimija from Sarajevo (died in 1691/92 and buried in a special turbeh in Kula at Zvornik) who, as the rebel had to escape from Sarajevo, was the first one who established the association of women-dervishes. He transformed his house to the tekiya - vekilhana appointing his wife to be „vekil” (sheik representative) there. Later, the residence of „vekilhana” was moved to Hošin Brig at Sarajevo under the leadership of „đulbadža” who died probably in 1757/58. There are indications which point out to the existence of these women-dervishes also at Tuzla, Mostar and Banja Luka until the second half of the 18th century.

They developed, among women, not only a greater degree of spiritualism but they had an educational role as well. One of them founded Medresa at Tuzla. At Sarajevo, they belonged to the „Kaderi” tarikat. In common people’s religion of Muslims in Sarajevo the cult toward some women-badžijanijas existed until the beginning of the World War 2. The traditions about them are numerous too.